

Eski/Geleneksel Dünyada Fikrî ve Kurumsal Benzerliklere Dair Bazı Tespit ve Teşhisler

Some Determinations and Findings on Intellectual and Institutional Similarities in the Ancient/ Traditional World

Ahmet Güneş*

Özet

Eski/Geleneksel Dünya'da pek çok konuda/alanda hem fikri ve hem de kurumsal dikkat çekici benzerlikler bulunmaktadır. Bu çerçevede, adalete dayalı Osmanlı devlet anlayışına benzer fikirleri -çok eskiden de- hem Doğu'da (İran ve Hint'te) ve hem de Batı'da (eski Yunan'da) görmek mümkündür. Öte yandan, Eski/Geleneksel Dünya'da farklı yer ve zamanlarda Osmanlı timar ve lonca sistemine benzer kurumların varlığı da malumdur. Bu durum, bir yanıyla, Eski/Geleneksel Dünya'da (da) benzer şartlar ve ihtiyaçların benzer tepkileri/sonuçları/kurumları ortaya çıkarması ile ilgili olduğu gibi, bir yanıyla da Eski/Geleneksel Dünya'da kültürler/medeniyetler ya da devletler/toplumlar arasında -karşılıklı- etkileşimin olması ile ilgilidir. Bu cümleden de olarak, Eski/Geleneksel Dünya şartları ile o dünyada olan anlayış, kavram, kurum ve saire arasında da, -bugünkü dünya şartları, özellikle, (tarım, ulaşım, iletişim ve saire gibi alanlarda) gelişmiş/gelişen teknoloji ile bu dünyadaki kavram/ideoloji ve kurumlar arasında olduğu gibi- yakın ve sıkı bir ilişki vardır.

Anahtar Kelimeler: Eski/Geleneksel Dünya, ihtiyaç, etkileşim, adalet, benzerlik, teknoloji.

Abstract

There are remarkable intellectual and institutional similarities on numerous subject/area in the ancient/traditional World. In this context, it is possible to witness and to see such thoughts and intellectuals that resemble to the Ottoman's state understanding based on justice -too old- both at the East (Iran and India) and at the West (ancient Greek). Besides, it is also known that such institutions similar to the Ottoman's "timar" and "guild" system were present at different places and times in the ancient/traditional world. This situation is on the one part related with the fact that similar conditions and requirements in the ancient/traditional world (however) have created and resulted in similar reactions/consequences/institutions, and on the other part it is related with the fact that there existed mutual interaction between cultures/civilizations or states/communities. In this respect, however, there are close and intimate relationship between understanding, concept, institution etc. in that world under the conditions of the ancient/traditional world, -as between the present conditions of the world, specifically, (at the areas of agriculture, transportation, communication etc.) developed/developing technology and concept/ideology and institutions

Key Words: Ancient/traditional World, requirement, interaction, justice, similarity, technology.

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

Gazi

Akademik
Bakış
1
Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

Takdim

Bu makale, başlıca iki bölümden oluşturulmuştur. “Benzerlikler ve Süreklilikler Dünyasında Genel Bir Gezinti” adını taşıyan birinci bölümde, gerçekten de -dikkat çekici bir benzerlikler ve süreklilikler atmosferinde- Eski/Geleneksel¹ Dünya’da -esasen- Hind-İran/Türk-İslam (dolayısıyla Osmanlı) çizgisinde Pançatantra/Kelile ve Dimne’den Kutadgubilig’e, Siyasetname’den Kitab-ı Müstetab’a, -esasen- Eski Yunan/Türk ve İslam (bittabi Osmanlı) çizgisinde Platon’dan Farabi’ye ve saireye, özellikle fikri düzlemde adalet (e dayalı devlet/toplum anlayışı) merkezli kronolojik bir gezintiye çıkmıştır. Bu bölümde ayrıca, özellikle Hind-İran/Türk-İslam düşüncesinin/anlayışının, -kısmen de olsa- Sasaniler’den Osmanlılar’a uygulamasından, daha doğrusu kurumsallaşmasından söz edilmiştir. “Benzerlikler ve Süreklilikler Dünyasında Özel Bir Gezinti” adını taşıyan ikinci bölümde yer alan “Platon’dan İmam Gazali’ye Bazı Fikri Benzerlikler” alt başlığı altında anlaşılacağı üzere, Platon ve İmam Gazali’nin birbirine benzeyen (aslında birbirleriyle örtüşen) bazı görüşleri esasen benzer şartlar/ortak ihtiyaçlar ve ayrıca karşılıklı etkileşim temaları bağlamında değerlendirilmiştir. Bu bölümde yer alan “Timar’dan Lonca’ya Bazı Kurumsal Benzerlikler” alt başlığı altında da, yine başlıktan anlaşılacağı üzere, adalet ve adalet dairesi ile de yakından ilgili olan ve çoğu kere Osmanlılar’la özdeşleştirilen adı geçen iki geleneksel kurum yani timar ve lonca sistemleri söz konusu geleneksel benzerlikler ve süreklilikler düzleminde incelenmiştir. Dolayısıyla bu makalede -Eski/Geleneksel Dünya’da bazı fikri ve kurumsal benzerliklerin tespiti ile birlikte- söz konusu benzerliklerin maddi/somut sebeplerinin teşhisi de amaçlanmıştır.

I- Benzerlikler ve Süreklilikler Dünyasında Genel Bir Gezinti:

Kelile ve Dimne’den Kutadgubilig, Siyasetname ve Saireye...

Eskiçağlarda devlet sistemi ve yönetim denince akla Ahamanişler İran’ı gelir. Büyük İskender’in M. Ö. 4. yüzyıldaki seferleri ile tarihe karışan bu imparatorluğun, Ortadoğu ve Akdeniz bölgesindeki yönetim, hukuk ve kültürel yapı üzerindeki etkileri henüz tam aydınlatılamamakla beraber, İran devlet ve toplum sisteminin eskiçağ monarşilerinin klasik bir modeli olduğu bugün su yüzüne çıkan gerçeklerdendir. Roma devri boyunca Arşakî hanedanının yönettiği Part devleti, miladi 3. yüzyılda yerini Sasaniler’e bıraktı. Bu devletin Ortadoğu ve Akdeniz uygarlığında devlet yönetimi ve kültürü bakımından önemli bir yeri

¹ Bu makalede “Eski Dünya” tabiri ile -zamansal olarak- kabaca Sanayi Devrimi öncesindeki geleneksel -şartların belirleyici olduğu- süreç kastedilmektedir. Öte yandan Sanayi Devrimi ile birlikte -ve hatta sonrasında- geleneksel -şartların belirleyici olduğu- süreçten kopuşun -zaman olarak- kıtasal/bölgesel/toplumsal farklılıklar gösterdiği de malumdur. Bundan dolayı kadim şartların/geleneğin var ve etkin olduğu yer ve zamanlar geleneksel tabiriyle belirlenmeye/sınırlanmaya çalışılmış dolayısıyla da başlıkta “Eski/Geleneksel Dünya” ifadesi kullanılmıştır. Anlaşılacağı üzere, -yer yer kullanılan- “Eski Dünya” tabirine de söz konusu (aynı) anlam yüklenmiştir.

Görüş

Akademik
Bakış

2

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

vardır.² Öyle ki, 531'de Kavad'ın yerine tahta geçen I. Hüsrev, Hosrev-i Nuşirevan; Nuşirevan-ı Adil, Dadgar gibi unvanlarla anılır ki Sasani tarihinin bu ünlü siması gerek uygulamaları ve gerekse hakkında anlatılanlarla doğu devletinin bir model hükümdarı haline gelmiştir.³

Öte yandan, 635⁴'te halife Hz. Ömer'in orduları Kadisiye'de Şah Yezdicerd'in ordularını yenerek Sasanî İmparatorluğunu tarihe gömdüler. Bu olayla İslamlaşan, İran'ın eski kültür kaynakları ve kültürel bağımsızlığı ortadan kalkmadı ise de epey sarsıldı. Ancak İran kültür ve devlet örgütü de gelişen İslam İmparatorluğuna model oldu. Onun içindir ki Sasanîler devrindeki İran yönetim örgütünü anlamak gerekiyor. Bu konu bilinmeden geleneksel Ortadoğu imparatorluklarının niteliği kolay kavranamaz. Esasen Ahamişler devrinden beri İran devlet hayatının Roma'yı ve Bizans'ı da önemli ölçüde etkilediği gündün güne anlaşılıyor.⁵ Yine, bizde (Osmanlı Devleti'nde) Kınalızade'ye atfedilen Daire-i Adalet Sasanî devri siyaset teorisinin bir tekrarıdır⁶.

Ne var ki -bilindiği kadarıyla- Sasani devlet geleneği de eski Hint felsefesinden esinlenmişti. (Taner Timur'a göre) Bu iletişim, muhtemelen üçüncü yüzyılda Sanskritçe kaleme alınmış ve hükümdarlara akıl veren bir masal kitabı sayesinde gerçekleşmişti. Kelile ve Dimne başlığını taşıyan bu masallar Beydeba adlı Hintli bir filozofa atfedilmiştir. Eser Farsça'ya daha İslamiyet doğmadan çevrilmişti.⁷ Eser 9. yüzyılda İbn Mukaffa tarafından Arapça'ya; Arapça'dan da önce doğu Türkçesi'ne ve sonra da, Aydınöğlü Umur Beyin isteği üzerine, eski Osmanlıca'ya çevrilmişti. Bu çeviri I. Murat devrinde manzum şekle sokul-

² İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara 2008 (İkinci Baskı), s.24.

³ Bu meyanda, Sasanî İmparatorluğu'nun toprak rejiminin asıl olarak 6. yüzyılda biçimlenmiş olduğu da ifade edilmelidir. İ. Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s. 25.

⁴ 636 tarihi için bkz. P. M. Holt, K. S. Lambton, Bernard Lewis, *İslam Tarihi, Kültür ve Medeniyeti*, C. I, (Yayın Yönetmeni: İsmail Kılıçoğlu, Çeviri Kurulu: İlhan Kutluer vd.), İstanbul 1988, s. 75.

⁵ İ. Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s. 25. Memuriyet hiyerarşisi saray ve toplum törenleri ve hükümdarın titülâtürü (elkabi) ve yaşayış tarzıyla eski İran yönetim sistemi, bu devletin yönetim geleneği ve kültürü, nasihatname gibi ürünlerle sonraki devletlerin siyasal ideolojisine temel olmuştur. İ. Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s. 29.

⁶ İ. Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s. 25. Teyiden yazmak gerekirse, -Osmanlı geleneksel düzeninin bozulduğu dönemde risalelerin çoğalmasını hatırlatırcasına- Sasanî Devleti'nin son zamanlarında, hükümdarlara iyi bir devlet idaresinin esaslarını öğretmek gayesini güden nasihat kitapları, Andarzname veya Pandname adı altında çok yayılmış bulunuyordu. Bunlardan en ünlüsü I. Hüsrev Anuşîrevân zamanına ait Tansar'ın mektubu, o devirde hayalî bir durumu ele alarak ahlakî ve siyasî öğütler vermektedir. Başka bir tanesi, Buzurcmihr Risalesi'dir ki, Ortaçağ İslam tarihinde çok tanınmış olduğu gibi, Osmanlı Türkçesi'ne de çevrilmiştir. Halil İnalçık, *Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenepleri*, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul 2000, s. 13.

⁷ Taner Timur, *Osmanlı Kimliği*, İstanbul 1994 (İkinci Baskı), s. 79. Bu konuda geleneğin naklettiği bir de ilginç öykü vardır. Buna göre Hint kralı Dabşalim, Beydaba'nın masallarını o kadar beğenmişti ki, onları sadece çocukları okusun diye bir kasada sır gibi saklıyordu. Fakat İran hükümdarı Hüsrev Nuşirvan, Hint sarayına hekim görünüşü altında bir casus yollayarak sonunda bu eseri elde etmeyi başarmıştı. T. Timur, *Osmanlı Kimliği*, s. 79, 80.

Gazi

Akademik
Bakış

3

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

muş ve sultana takdim edilmiştir. Fakat Osmanlılar Kelile ve Dimne'yi asıl 16. yüzyılda, Kanuni Sultan Süleyman devrinde benimsemişlerdir. Bu dönemde Ali Çelebi adlı bir yazar "Anvar-ı Süheylî" başlıklı Farsça çeviriyi esas alarak, Kelile ve Dimne'yi "Hümayunname" adı altında Osmanlıca'ya kazandırmıştır. Eser Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar defalarca basılmış ve okunmuştur.⁸

Az önce bir dipnotta da yazıldığı üzere, Kelile ve Dimne'nin aslı Sanskrit dilinde hükümdarlara özgü bir nasihatname olan Pañçatantra'dır. Bu eserin yazılış tarihi tespit edilememiştir. Teklif edilen tarihler M.Ö. 200 ile M.S. 500 arasında değişmektedir. Devlet idaresi ve ahlak üzerinde hakimane düsturlar, eski Hind'de en çok Kautilîya adına bağlanır. Pañçatantra yazarı da onu anar. Materyalist bir ahlaka dayanan bu esere göre insanın kılavuzu akıldır ve insan kendi saadetini bulmak için başkalarının saadetine saygı göstermelidir. Davranışlarımız geçmişteki örneklerle dayanmalıdır. Aşağı halk kitleleri ekonomik bakımdan devletin temelidir. Devletin temel öğeleri yedidir: Hükümdar, kendisine yol gösteren vüzerâ, tebası, kaleler, savunma ve saldırı kuvvetleri, hazine ve müttelikler. Hükümdar, tebaya çocukları gibi muamele etmelidir. O, her türlü otoriteyi temsil eder. Bu otorite, bu dünyayı idare eden kanun'dan çıkar. Hükümdar kanunu yerine getirmekle yükümlüdür. Kanuna dayanarak kötülere cezalandırır. Adalet hükümdarın birinci ödevidir. Adaleti yerine getirirken kendi sevgi ve nefretine bağımlı olmamalıdır. Tarafsızlık adaletin ilk temel kuralıdır. Adaletle idarede ikinci öge akla tabi olmaktır. Adaleti yerine getirmekte en önemli yol hükümdarın bizzat davayı dinleyip hüküm vermesidir. Hükümdarın vazifeleri, zulüm(ü) ve saldırganları önleyerek tebanın hayatını ve malını korumak, adaleti tarafsızlıkla yerine getirmek, ziraat ve sanayiini gelişmesine önyak olmak ve halkı zenginleştirmektir.⁹

⁸ H. İnalçık'a göre (de) İslam devrinde, bu Eski-İran eserlerinin etkisi altında, hükümdar ve yüksek sınıflar için ahlâk, siyaset, devlet idaresi, teşrifât, etiquette, pratik yaşama kurallarını anlatan ve âdâb adı altında toplanan bir sürü risaleler meydana çıktı. İslam tarihinde bu tarzın ilk büyük mümessili olan İbn Mukaffa', zerdüştlükten Müslüman olmuş bir İranlı olup eserlerinin büyük kısmını Pehlevi dilinden tercüme edilmiş bu gibi risaleler oluşturmaktadır. O, aynı zamanda Kalîlagh ve Demnagh (Kelile ve Dimne) adlı eseri de Pehlevi'den Arapça'ya çevirdi. Bu kitabın aslı, Sanskrit dilinde hükümdarlara özgü bir nasihatname olan Pañçatantra'dır. Eser, hayvan masalları içinde idare ve siyasete ait kurallar ve ahlak dersleri verme gayesini gütmektedir. Fikirler, çoğu kez masallar içinde kısa anlamlı hikmetler ve kurallar şeklinde ifade edilmiştir. Eserin, Anûşîrevân'ın veziri hakîm Burzê'e'ye atfolunan Pehlevi tercümesi kayıptır. Eser, daha sonra Gazneli Sultan Behramşah (1118-1152) adına Muşî Ebu'l-ma'âlî Nasrullah tarafından ilavelerle Arapça'dan Farsça'ya çevrildi. Bu eser Sasani İran'ında büyük rağbet gördü. Bütün bu pratik ahlak ve siyaset kitaplarının gayesi, hayali hikâyeler ve hakiki hayattan alınan misaller ve filozofca kurallarla insanlara mutlu bir yaşamının yollarını göstermek ve bilhassa hükümdarlara başarılı bir idarenin sırlarını ve pratik kurallarını öğretmektir. Bunlar, İslam'dan önceki İran cemiyetinde yüksek sınıfların yaşama anlayışı, dinî-ahâkî ve siyasi fikirlerini ifade etmektedir. Kelîle ve Dimne önsözünde İbn Mukaffa', bu eserin padişahlara idare sanatında gerekli bir kılavuz olduğunu ve Anuşîrevân'ın memleket işlerini ona göre düzenlediğini ileri sürer. H. İnalçık, *Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Geleneği, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, s. 13, 14.

⁹ H. İnalçık, *Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Geleneği, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, s. 13, 14.

Görüş

Akademik
Bakış

4

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

Kelile ve Dimne'ye göre "Raiyyetin güvenliği padişaha ve memleket işinin düzende olması dindarlığa, akıl ve sebata ve adle bağlıdır". Hükümdar adalet, acıma ve şefkat ile ve kötülere karşı otoritesini gösterme ve cezalandırma suretiyle mutluluğa (erişir) ve dünyayı hükmü altına almayı başarır.¹⁰ Bu eserde adalet esas itibariyle, halkın üzerinden zulmü gidermek, kuvvetlinin zayıfı ezmesine meydan vermemek, tebanın can ve malını güvence altında bulundurmamak şeklinde anlaşılır. Özetle, egemenlik, adalete sıkı sıkıya bağlı bir kavram olarak meydana çıkar. Başka deyimle, iyi bir siyaset hükümdarın kişisel moral niteliklerine gelir dayanır. Hükümdar; isafı, yumuşak ve af edici karakterde ise adil bir hükümet kurmak mümkündür.¹¹ Onun içindir ki, siyaset ahlaktan ayrılmaz; siyasetnameler aynı zamanda bir ahlak kitabı, bir ahlaki öğütler dergisi niteliğindedir.¹²

Kelile ve Dimne'nin, yazı konusu bir süreklilikler atmosferinde -az önce söz konusu edilen çevirilerle kendisini gösteren- Türk ve İslam dünyasındaki

¹⁰ H. İnalçık, *Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, s.15. Bu meyanda "Dimne "Tanrı düşmanını helak etti, zaferin kutlu olsun! Hala sizi mahzun eden nedir yüce kralımız?" dedi. Aslan kederli bir sesle yanıt verdi: "Şetrebe'nin akıllı, sağlam görüşlü ve edep sahibi olduğunu düşünüyorum da kendimi üzülmeğe alamıyorum!" Dimne: "Ona acımaktan vazgeçin artık efendimiz! Çünkü akıllı kişi kendisini endişelendirip huzurunu kaçıran düşmanına acımaz. Tedbirli ve basiretli adam, hoşlanmadığı birini sonra onda güç ve kabiliyet görüp kendisine yakın kılabilir; tıpkı tiksindiği ilacı fayda umuduyla içen adamın yaptığı gibi... Bazen de parmağını yılan sokan adamın zehir tüm bedene yayılır korkusuyla parmağını feda edip kestiği gibi, sevdiği ve değer verdiği birini zararından endişe ederek yanından uzaklaştırabilir ve öldürebilir!" Aslan biraz rahatlar Dimne'nin bu sözleriyle. Ne var ki, daha sonra onun yalanını da öğrenir, ihanetini de, yaptığı alçaklığı da! Bunun üzerine ölümün en şiddetlisiyle cezalandırır onu. (Beydaba-İbnü'l-Mukaffa, *Kelile ve Dimne* (Türkçesi: Selahattin Hacıoğlu), İstanbul 2006, s. 152)" alıntısı kayda değerdir.

¹¹ Bu bağlamda, "Devlet ve saltanatını koruması için bir kralın en öncelikli vasfı hoşgörü ve sabır olmalıdır. Hoşgörü, her şeyin başında sahip olunması gereken bir vasıftır; kralların tüm işlerinde yararlı ve en önemli özelliktir. (Beydaba-İbnü'l-Mukaffa, *Kelile ve Dimne*, s. 271)".

¹² H. İnalçık, *Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, s. 14. Siyasetname, Arapça "siyaset" ve Farsça mektup, risale anlamına gelen "name"den meydana gelmiş bir terkiptir. Siyaset kelime olarak, hayvanı (özellikle atı) tımar etmek, bakmak, terbiye etmek; vali ve hâkim olmak; idare etmek, düzene koymak, tedbir almak gibi anlamlara gelmektedir. Teşkilat ve idare terimi olarak da birçok anlamlar kazanmıştır: 1. Hükümet, memleket idaresi 2. Cezalandırılmayı hak edenlerin cezasını vermekte şiddet göstermek (erbab-ı hükümette siyaset elzemdir) 3. Ceza, cezalandırma, idam (siyasete uğramak, siyaseten katıl) 4. Kamu düzenini sağlamak için yapılan icraat 5. Devletlerarası münasebetleri düzenleyen ilim. (Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname* (Farsça Aslından Çeviren: Mehmet Taha Ayar), İstanbul 2011 (III. Baskı), s. xiv, xv.) Bu çerçevede, Eski Hint-İran nasihatname ve siyasetnamelerinde devlet, hükümdarın kuvvet ve kudretinden, otoritesinden başka bir şey değildir. Siyaset ise, hükümdarın bu otoritesini koruma ve kuvvetlendirme ve bunun araçları olan askeri ve parayı halkın hoşnutsuzluğuna sebep olmadan sağlama yoludur. Halkın huzursuzluğu ve hoşnutsuzluğu otoriteyi tehlikeye düşüren, fakirliğe yol açan bir durumdur. Hükümdar bundan olabildiği kadar kaçınmalıdır. (H. İnalçık, *Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, s. 14). Bu düzlemde, siyasetle ilgili işlere siyasi (siyasiyât), bu tür işlerle uğraşanlara da siyasiyyûn denilmekte olup, padişahlara, devlet ileri gelenlerine, dolayısıyla daha sonra bu görevleri üstleneceklere yol göstermek gibi gayelerle kaleme alınan kitaplara da genel bir başlık olarak siyasetname denilmektedir. Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. xv.

Gazi

doğrudan etkileri bir yana, ayrıca pek çok eserin de öz ya da esin kaynağı olarak (pek çok hususta) özellikle Türk ve İslam dünyasında -çevirilerine nispetle ifade edildiği belirtilmek üzere- dolaylı etkilerinin olduğu da aşîkârdır.

Bu doğrultuda, Kutadgu Bilig¹³'de Yusuf Has Hacib (Ölüm Tarihi: 1077) devlet idaresinde adalete başrolü tanıdığı için hükümdar Kün-Togdı, adaleti temsil etmektedir. Diğer prensipler sırasıyla şunlardır. "devlet", "hired" (akıl) ve "kanaat". Devlet, vezir Ay-toldı'dır. Akıl ise onun oğlu Ögdülmüş'dir. "Kanaat" vezirin akrabasından Odgurmış tarafından temsil edilir (kayda değer ki, metinde, devlet, raiyyet kelimeleri Farsça'da kullanılan şekilleriyle Arapça kelimelerdir). Adaleti temsil eden hükümdarın vazifeleri şunlardır: 1. Para ayarını temiz tutmalı, 2. Halkı âdil kanunlarla idare etmeli ve kuvvetlinin zayıfı hükmü altına almasına meydan vermemeli, 3. Haydutları ortadan kaldırmalı, 4. Yolları açık ve emin tutmalı, 5. Herkese mertebesine göre muamele etmeli.¹⁴ Devletin esas idari fonksiyonları da asker, hazine ve adâlet temellerine dayanan devlet anlayışına paraleldir. Yani hükümdara başlıca üç nevi memur lazımdır. 1. Kılıç kullanan yiğit kimseler (asker), 2. İstîşare ile memleket işlerini düzene koyan hâkim ve bilgili devlet adamı (vezir), 3. Devlet gelirlerini ve giderlerini tutan ve hazineyi dolduran zeki ve becerili kâtipler (bürokrasi).¹⁵

Bu cümleden de olarak, Yusuf Has Hacib'e göre, "Bir de memleketin ahalişi birkaç türdür, herkesin rahatça çalışabilmesi için bunlara ayrı ayrı muamelelerde bulunmalıdır (5550). Onlardan biri âlimlerdir, bunlar insanı devlet ve saadete kavuştururlar (5551)."¹⁶ "Onları pek çok sev ve onlardan hürmetle bahset, çok veya az, onların bilgilerini öğren (4342). Onlara malından hisse ayır, onları yedir, içir, güler yüz ve tatlı sözle hizmetlerinde bulun (4348). Sert ve kaba dil kullanma, onlardan çekin onların eti yenmez, zehirlidir (4349). Bunları koyun sürüsünün koçu telakki et onlar başa geçip sürüyü doğru yola götür-

¹³ Kutadgu Bilig'in ne çeşit bir eser olduğu, ona sonradan nesir ve nazım olarak eklenen önsözlerde doğru bir şekilde belirtilmiştir. Buna göre, bu nevi eserlere başka memleketlerde Edebü'l-mülûk, Âyînü'l-memleke veya Pendnâme-i mülûk, Turanlılar arasında ise Kutadgu Bilig denmektedir. Yine bu önsöze göre, kitapta, memleket ve şehirlerin idaresi, idarecilerin bilmesi gerekli şeyler, hâkimiyetin gerekleri ve koşulları, devletin çöküşü ve ayakta kalması sebepleri bildirilmiştir. (H. İnalçık, *Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, s. 12).

¹⁴ H. İnalçık, *Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, s. 16. Bu çerçevede, "Memlekette (bu) kötü yerler tasfiye edilmeli, halka kanunla her bakımdan düzen verilmelidir (5498, Yusuf Has Hacib, *Kutadgubilig* (II, Tercüme, Reşit Rahmeti Arat), Ankara (TTK) 1959, s. 394). Zalim olma, zulmü kötülere karşı tatbik et, bütün memleketi kötülerden temizle (5505, Yusuf Has Hacib, *Kutadgubilig*, s. 395). Şehir ve kasaba içinde hırsız ortadan kaldır, yolcu ve kervan emniyet içinde sefer etsin (5546, Yusuf Has Hacib, *Kutadgubilig*, s. 397). Halkın zenginliği beyin zenginliğidir, ister onu ister bunu temin et (5545, Yusuf Has Hacib, *Kutadgubilig*, s. 397)." alıntılarını da zikre değerdir.

¹⁵ H. İnalçık, *Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, s. 16, 17.

¹⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgubilig*, s. 397.

Görüş

Akademik
Bakış

6

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

sünler (4353).¹⁷ “Bundan sonraki zümre senin hizmetinde bulunanlardır, mani olamazsan sana karşı gelebilecek olanlar bunlardır (5557).¹⁸ “Birçok adamlar toplamalı ve onlara ihsanlarda bulunmalı, fakiri zenginleştirmeli ve açığı doyurmalıdır (5513). Hizmette bulunan kimse bir şeyler ümit eder, hizmetkâr ümidini keserse durmaz gider (5514).¹⁹ “Bir işi iki kişiye birden tevdi etme, onlar birbirlerine yüklerler ve iş yapılmadan kalır (5533).²⁰ “Bunlardan sonra avam kısmı gelir, bunlara kanunu tatbik et ve iyi bak (5559). Bunlar da üç zümredir, bunları birbirlerinden ayrı tut, onları zorlama, zorlarsan bu memleket için felaket olur (5560). Fakirler orta halli olursa, orta halliler zenginleşir, orta halliler zenginleşirse memleket zengin olur (5567).²¹ “(Öğdülmiş Odgurmuş’a avam ile nasıl münasebet kurulması lazım geldiğini söyle:) Avam halk görgüsüz olur, aralarındaki münasebetlerinde ne töre, ne de usul olur (4321). Fakat yine bunlarsız iş olmaz, onlara karşı iyi muamelede bulun, fakat onlarla arkadaşlık etme (4322). Avamın, kara halkın, tabiatı her vakit kapkaradır, iyice dikkat et, kendini karaya bulaştırma (4323). Kara halkın hareketi başıboş ve tabiatı birbirini tutmaz, onun işi gücü de hep tabiatı gibidir (4324). Karınlarını doyurma için yemeği bilirler, onların boğazdan başka bir kaygıları yoktur (4325). Tecrübeye dayanan ve yolundan hiç şaşmayan insan kara halkın tabiatı hakkında ne der dinle (4326):²² “Ey kardeş onlar ile de münasebet kur, onların yiyecek ve içeceklerini eksik etme (4330). Onlara karşı yumuşak dil kullan, ne isterlerse ver, dikkat et, veren alır ve kârından istifade eder (4331).²³ “Başka bir zümre de çiftçilerdir, bunlar da lüzumlu insanlardır (/4400). Sen bunlar ile de temas et, münasebet kur ve böylece boğazın hususunda endişesiz yaşa (4401). Her canlı bunlardan istifade eder, yemek içmek zevkini herkese bunlar verir (4402). Bütün canlılar, acıkan ve doyanlar bütün yaşayanlar bunlara muhtaçtırlar (4403). Boğazının ihtiyacını temin etmek için şüphesiz sana da bunlar lazım olacaktır (4404).²⁴ “Ey hükümdar memleket arzu edersen ihtiyatlı ol, bu ihtiyat aynı zamanda şeriatın da emrettiği şeydir (446). Hükümdarın ihtiyatlı olması memlekete fayda getirir, bu fayda ile memlekette huzur temin edilir (448). Böylece hükümdar memleketini düzenledi ve tanzim etti, halkı zenginleşti, o devirde kurt ile kuzu aynı yerden su içti (449).²⁵

Hasılı, -“adalet dairesi” denilen ve- Kutadgu Bilig’de açıkça ifade olunan formüle/şemaya göre: “Memleket tutmak için çok asker ve ordu lazımdır, askerini beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır, bu malı elde etmek

17 Yusuf Has Hacib, *Kutadgubilig*, s. 314.

18 Yusuf Has Hacib, *Kutadgubilig*, s. 398.

19 Yusuf Has Hacib, *Kutadgubilig*, s. 395.

20 Yusuf Has Hacib, *Kutadgubilig*, s. 396.

21 Yusuf Has Hacib, *Kutadgubilig*, s. 398.

22 Yusuf Has Hacib, *Kutadgubilig*, s. 312.

23 Yusuf Has Hacib, *Kutadgubilig*, s. 313.

24 Yusuf Has Hacib, *Kutadgubilig*, s. 318.

25 Yusuf Has Hacib, *Kutadgubilig*, s. 42.

Gazi

Akademik
Bakış

7

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

için halkın zengin olması gerektir. Halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır; bunlardan biri ihmal edilirse dördü de kalır. Dördü birden ihmal edilirse beylik çözülmeye yüz tutar.²⁶

Anlaşılabacağı üzere, Kutadgu Bilig’de devlet anlayışının, siyaset ve ahlak kurallarının geniş ölçüde Hint-İran kaynaklarına dayandığına kuşku yoktur. Bu kavramlar bütün Müslüman milletlerin ortak kültür mirası haline gelmişti. Yusuf Has Hacib’in X-XI. yüzyılda Doğu İran’da ve Maverâünnehir’de kuvvetle canlanmış olan eski İran geleneklerini ve buna dair eserleri tanımış olması doğaldır. Merkezleri Balasagun ve Kaşgar bölgesinde X. yüzyıl ortalarında İslamiyet’i kabul etmiş olan Karahanlılar, bu asrın sonlarında kuvvetli İran ananelerini yaşatan Müslüman Samaniler’den Maverâünnehr bölgesini zabtettikleri (kendilerini eski İran Sasani sülalesine bağlayan Samaniler’in himayesinde Rûdegî, Kelîle ve Dimne’yi nazmen Farsça’ya çevirmişti).²⁷

²⁶ Eski Hint-İran geleneğini yansıtan geç bir eserde, Kâbüsnâme’de (yazılışı 1082) aynı görüşü şu şekilde förmüllendirilmiş buluruz: “Şunu bil ki, hükümdarlık askerle, asker de altınla kudret kazanır, altın da bayındırlıkla ele geçer, bayındırlık ise adl ve insafla yayılabilir. Onun için adl ü insaftan gafil olma”. H. İnalçık, *Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri, Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet*, s. 15. Kutadgubilig ve Adalet Dairesi hakkında ayrıca bakınız; Abdüllatif Armağan, *Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler*, Gazi Akademik Bakış, C. 5, S. 9, Kış 2011, s. 141.

²⁷ H. İnalçık, *Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri, Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet*, s. 19. Bu meyanda -metin/paragraf içerisinde yer alan “geniş ölçüde” vurgusu/açıklaması da hatırlatılarak, yine- H. İnalçık’a göre -esasen bazı farklılıklar adına- yazılacak olursa: “İran devlet geleneğinde her şeyin üstünde hükümdarın mutlak otoritesi vardır. Hatta bu otorite kanun üzerindedir. Bu sınırsız otoriteyi yalnız adalet düşüncesi sınırlar. Pendnamelerin çoğunda adaletin de, yine hükümdarın çıkarını göz önünde tutan pragmatik bir gayeye hizmet ettiğini gösterdik. Adaletin yerine getirilmesi, tamamiyle hükümdarın bir başlangıç hakkıdır. Onun mutlak otoritesini sınırlandıran objektif kurallar şeklinde maddeleşmemiştir. Adalet, büyük divanda hükümdarın bir lütf ve ihsan şeklinde ortaya çıkar. Pendnameleri yazanlar, adaletin garantisi olarak hükümdarın adil olması, insaf ve himm sahibi bulunması gibi moral prensiplere dayanmaktan başka yol bulamamışlardır. Kutadgu Bilig’de İrani devlet ve hâkimiyet anlayışı yanında kuvvetle belirtilen bir nokta, hâkimiyetin törden (kanun ve nizam) ayrılmaması, hatta hâkimiyetin bizzat törü ve kut’tan ibaret olduğu görüşüdür. (H. İnalçık, *Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri, Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet*, s. 20). Türk devlet geleneğinde törü, “Tanrı’dan gelen hâkimiyet” (kut)tan ayrılmaz. Bir Kagan, özellikle devlet kurucu Türk kaganı, mutlaka bir törü koymalıdır. ... Törü’nün temel kuralları, Orta Asya toplumunda sosyal ve siyasi düzende hâkim örfi hukuktur, yosun’dır fakat yosun, kurucu Kagan’ın iradesi ile törü halini alır. Kagan, kendi emirlerini ona ekler ve ili yeni düzenine koyar. Törü, hükümdarı bağlayan objektif hukuk kurallarının tümüdür. Türk devlet geleneğinde, törünün o kadar önemli bir yer tutması, onun kabileler arasında çok titiz bir şekilde gözetilen örfi hukuka dayanmasından ileri gelmiş olmalıdır. Büyük Selçuklu hükümdarlarının İran’a hâkim olduktan sonra İran kısıraları tipinde bir hükümdar anlayışını benimsemeleri ve Oğuz kabilelerinin taassubla bağlı oldukları törü’ye aykırı hareket etmeleri, bu kabilelerle Selçuk hükümdarları arasındaki anlaşmazlıkların gerçek sebeplerinden biri ve başlıcası olabilir. (H. İnalçık, *Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri, Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet*, s. 21). Kutadgu Bilig’de bu köklü Türk devlet anlayışı, İran devlet anlayışındaki adalet kavramını hayli değiştirmiştir: Adalet, hükümdarın bir başlangıç fiili değil, törünün doğru ve tarafsız bir şekilde uygulanmasıdır. (H. İnalçık, *Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve*

Görüş

Akademik
Bakış

8

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

Yine, Nizamü'l-Mülk'ün (Ö.T.: 1092) -"Siyer el- Mülük" ismiyle de anılan-Siyasetname²⁸ adlı eserinde de Perso-Müslim idare geleneği kendisini güçlü bir şekilde hissettirir.²⁹ Nizamü'l-Mülk eser boyunca bir hükümdar prototipi vermeye çabalar. "Cümle hükümdarların kendisinden sorulduğu cihan dedikleri ailenin reisi olan" hükümdar "dünya işleri ve cihan ahalisinin kamu düzeninden sorumludur, fitne ve kargaşa onun sayesinde bastırılır, adaleti sayesinde hoşça zaman geçirip kendilerini güvende hissetmeleri ve idaresine duacı olmaları için insanların gönlünde ve gözünde ona dair derin bir saygı vardır," hükümdar tüm dünyadan sorumlu olduğu için "cihanı bayındır kılar. Taşradan yer altı suları için kanallar açar, ırmaklara yataklar yaptırır, büyük suların akışı için köprüler inşa eder, yerleşim birimlerini düzenler, tarlaları ekime elverişli kılar, surları yükseltir, yeni şehirler kurar, yüksek yapılar ve görkemli meskenler tesis eder, ana ve işlek yollarda konaklar bina eder, ilim taliplileri için medreselerin

Gelenekleri, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, s. 22). Bu bağlamda, "Beylik çok iyi bir şeydir, fakat daha iyi olan kanundur ve onu doğru tatbik etmek lazımdır (454, Yusuf Has Hacib, *Kutadgubilig*, s. 43). (Hükümdar) Ben işleri doğruluk ile hallederim, insanları bey veya kul olarak ayırmam (809, Yusuf Has Hacib, *Kutadgubilig*, s. 69). İster oğlum, ister yakınım veya hısımlım olsun, ister yolcu, geçici, ister misafir olsun (817, Yusuf Has Hacib, *Kutadgubilig*, s. 70). Kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir, hüküm verirken hiç biri beni farklı bulmaz (818, Yusuf Has Hacib, *Kutadgubilig*, s. 70)." alıntıları kayda değerdir.

²⁸ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. xiv.

²⁹ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. xx. (Değişik vesilelerle başka yerlerde de yazıldığı belirtilmek üzere) Aristoteles ve Platon'un devlet ve politika üzerine yazdığı kitaplarla Pehlevce'den Arapça'ya aktarılan Kelile ve Dimne de bu türün (siyasetnamelerin) doğuşunda çok etkili olmuştur. Esasında Allah'ın aynı zamanda isimleri olan "Adl" ve "Hakk"ın adilane ve hakkaniyetle uygulanması endişesi Şark devlet ve fikir adamlarının hükümet teorisinde daha dikkatli düşünmeye sevk etmiştir. Böylece İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren Müslümanlar'ın hayatında önemli bir yer işgal etmiş ve bunun sonucunda bu alanda, biri İslam'ın kendi iç dinamiklerinden, diğer ikisi de İslam dışı kaynaklardan beslenen üç farklı kitabi gelenek vücut bulmuştur. Ekseriyetle fıkıhçıların temsil ettiği, idarecilere adalete ve İslam'a uygun davranmalarını tavsiye eden kuramsal çalışmalarla, felsefecilerin temsil ettiği, eski Yunan filozoflarından ilham alınarak kaleme alınan ütopyik denemelerin dışındaki üçüncü çizgi menşei itibariyle Hind'e dayanmakla birlikte İran'da gelişme kaydeden hikaye tarzındaki edebi eserler olmuştur. Samaniler'in son zamanlarında enderzname, pendname gibi isimlerle yaygınlık kazanan bu nasihatname/siyasetname türü, özellikle Abbasiler'le birlikte İranlı unsurlar yönetime taşındığında, ilim çevrelerinde revaç bulmaya başlamış ve zamanla bir "edeb" literatürü oluşmuştur. Nasihatü'l-mülük, Umdetü'l-mülük, Tuhfetü'l-mülük, Zahiretü'l-mülük, Enisü'l-mülük, Kitabu's-siyase, Rumuzu'l-kenz gibi isimlerle de karşımıza çıkan bu kitaplar Müslüman toplumun veya devletin karşılaştığı meselelere acil çözümler üretilmesi gerektiğini gören tecrübeli devlet ricali veya hatırı sayılır ilim adamları tarafından yapılan tavsiye ve tenkitleri içermektedir. Müellifleri, genellikle idarede çalışan üst düzey yetkililer olduklarından, felsefeciler gibi devlet ve hükümet teorileriyle uğraşmayıp, "devlet işleri en iyi şekilde nasıl yürütülebilir" sorusunun cevabını aramakla meşgul olmuşlardır. Cevap için başvurdukları kaynaklar ise genellikle İran yönetim anlayışı, âdet ve gelenekleri olmuş, fakat yoğunluğu müellifinin yetişme tarzına göre değişen oranlarda, dini ve ahlaki mevize ve menkıbeler ve mümtaz tarihi şahsiyetler hakkında anlatılan hikâyeler de kullanılmıştır. "Siyasetname"nin yazarı Nizamü'l-Mülk'ün de aralarında bulunduğu bu tür müellifler, meseleyle ilgili gelenek ve hikâyeleri nakledecekleri bölümden önce, ekseriyetle bu bölümün öğreteceği şeyleri özetleyen genel bir ifadeyle konuya giriş yapmayı tercih etmişlerdir." Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. xv, xvi, xvii.

Gazi

Akademik
Bakış

9

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

inşasını buyurur. Böylece bu kubbede hoş bir seda bırakır, kazandığı duaların sevabına da diğer cihanda nail olur.”³⁰

Nizamü'l-Mülk, hikâyelerinden maksadının bunlardan ibret almak olduğunu bizzat kendisi izah ederek hükümdarın vasıflarıyla ilgili şunları söyler: “Yoksa kitabımızın maksadı masal anlatmak değildir. Gayemiz müreffeh çağlar çatıp işlerin istikrarlı olmasının alameti iyi bir hükümdarın zuhur edip bozguncuları tepelemesi, görüşlerinin aynıyle sabit olması, vezir ve pişkârânının iyi ve asil olmaları, işi ehline vermeleri, iki mesuliyeti aynı kişiye, bir işi iki ayrı şahsa tevdi etmemeleri, sapkın mezheplilerle mücadele edip temiz mezhepleri terfi etmeleri, zalimlere karşı sert olmaları, yolları güvenli hale getirmeleri, askerlerinin ve riayetinin kendisinden korkmaları, sipah-salarlığı yeni yetme toy delikanlılara değil tecrübeli ihtiyarlara emanet etmeleri, kişiyi altın sahibi değil hüner sahibi olduğu için tutmaları, dünya menfaati için dinlerini satmamları, her şeyi usulünce icra etmeleri, din ve dünya işlerinin uyumlu yürümesi için herkesi liyakatlerince istihdam etmeleri, herkese yeterliliği ölçüsünce iş buyurmaları, buna mugayir hareket ettiğinde hükümdarın müsaade etmemesi ve tıpkı kadim zamandaki gibi işleri adalet dengesi ve idare kılıcıyla tanzim etmektir.”³¹

Adalet esere hâkim olan ana tema olarak işlenmiş ve bir hükümdarın hükümdar olmasının meşruiyet ve idamesini temin eden yegâne kıstas olarak tarif edilmiştir: Zira “Hükümdarların zulmü ve uğursuzluğu yüzünden padişahların ömrü kısılır ve saltanatları başkasının eline geçer.” Nizamü'l-Mülk'e göre “Güzel zamanlar, adil hükümdarların hüküm sürdüğü zamanlardır.”³² O'na göre padişaha halkın en basit bir ferdi dahi kolayca ulaşabilmeli, maruzatını bizzat arz edebilmelidir: “Memleketi yıkıma sürükleyip raiyyeti perişan eden en büyük şey padişaha ulaşmaktaki zorluktur, buna mukabil padişaha erişmek kolaylığı halk için en büyük saadettir. Halkın zahmetsizce hükümdara bu kadar kolay ulaştığını gören memurlar ve ummâl ayağını denk alarak raiyyetine zorbalık yapamazlar, halktan muayyen vergi dışında bir şey alamazlar.”³³ Bu meyanda devletin gelirlerini ve dolayısıyla onun gücünü artırma amacının da söz konusu adaletin uygulanmasını gerektirdiği ifade edilmelidir.³⁴

İbn Haldun'a (Ö.T.: 1406) göre de, “Malları bakımından halka tecavüz etmek, bu malların elde edilmesi ve kazanılması hususunda onların heveslerini ve şevklerini yok eder. Çünkü bu takdirde, neticede ve eninde sonunda söz konusu malların yağma yoluyla ellerinden alınacağına kani olurlar. Mal kazanma

³⁰ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. xxii.

³¹ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. xxiv.

³² Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. xxii.

³³ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. xxiii.

³⁴ Bu konuda ayrıca bkz. H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çeviren: Ruşen Sezer), İstanbul 2004 (4. Baskı), s. 72.

ve edinme hevesleri gidince, artık bu maksatla çalışmaya elleri varmaz olur. ... Ümrânın mükemmelliği, çarşı pazarın hareketliliği, halkın akşam sabah gide gele kazanç ve menfaatları için çalışıp çabalamalarına bağlıdır. Halk, maişetlerini sağlamaktan geri durup mal kazanmaktan el etek çekti mi, ümrândaki pazarlar durgunlaşır, ahval perişan olur, halk bu ülkenin dışındaki yerlere dağılır, rızkını bu sahanın haricinde arar. Bu yüzden o bölgede ikamet edenler seyrekleşir, nüfus azalır, o diyar ıssız hale gelir, şehirleri harap olur, sultanın ve devletin halinin bozulmasıyla yerleşme merkezleri bozulur. Çünkü sultanın ve devletin hali, medeniyetin bir suretidir. Ümrânın maddesinin (ve iktisadi bünyesinin) bozulmasıyla zorunlu olarak sureti de bozulur. Bu hususta, İnan tarihi ile ilgili olmak üzere, Behram b. Behram zamanında bunların dini başkanları olan Mobezan hakkında Mesudî'nin naklettiklerine bakınız: ... Ey hükümdar! Mülkün izzeti, sadece dini ahkâmı, Allah'a itaat hali içinde onun emir ve yasaklarına göre hareket etmekle gerçekleşir. Hükümdarsız şeriatın kıvamı olmaz, (devlet ve siyaset) adamları olmadan, hükümdarın izzeti olmaz. Mal olmadan da adamlar çalışmazlar. Mal elde etmenin, memleketi mamur hale getirmekten başka yolu yoktur. Memleketi imar etmenin yegâne yolu adalettir. Adalet, halk arasında konulmuş bir terazidir. Bunu koyan da Rab'dir. Rab bu terazinin başına bir kayyım dikmiştir. O nezaretçi hükümdardır. Ey hükümdar! Sen tarlalara ve çiftliklere el attın, bunları sahiplerinden ve işleyenlerden çekip aldın. Halbuki bunlar vergi mükellefleri ve kendilerinden mal alınan kimselerdir. Bunlardan aldığın toprakları maiyyetindekilere, etrafına, hizmetçilerine eşine ve dostlarına arpalık olarak verdin. Bundan dolayı, arazi sahipleri, ümrânla ilgili faaliyetlerini terk edip yarını düşünmez, arazilerini işlemez ve bakmaz oldular. Hükümdara yakınlıkları sebebiyle, kendilerine bu topraklar verilen kimselerin vergilerine göz yumuldu. Geriye kalan vergi mükellefleri ve toprak işleyenler de, haksızlığa uğradılar. O yüzden tarlaları bırakıp gittiler, araziye bomboş bıraktılar, ulaşılmaması mümkün olmayan topraklara yerleştiler ve buralarda oturdular. Onun için imaret azaldı, tarlalar harap oldu, mallar eksildi, asker de teba da mahvoldu, komşu hükümdarlar, İnan mülküne göz dikti. Çünkü mülkün temelini teşkil eden maddelerin inkıtaa uğradığını bilmektedirler. Hükümdar bu sözleri işitince, mülküne nezaret etmeye yöneldi, tarlaları ve çiftlikleri has dostlarının elinden aldı, sahiplerine iade etti. Eski tarifeler üzerinden vergiler vermekle mükellef tuttu. Onlar da ülkeyi imar etmeye koyuldular, içlerinden zayıf düşmüş olanlar kuvvetlendi. Böylece arz mamur hale geldi. Memlekette bolluk ve bereket aldı yürüdü. Vergi toplayan tahsildarların elinde mal ve servet çoğaldı, ordu güçlendi, düşmanların (kuvvet aldıkları kaynaklar ve) maddeler kesilmiş oldu. Hudutlar (asker ve mühimmatla) doldu. Hükümdar, işlerini bizzat kendisi idare etmeye başladı, onun için zamanı güzel geçti, mülkü intzama girdi".³⁵

³⁵ İbn-i Haldun, *Mukaddime* (I, Hazırlayan: Süleyman Uludağ), İstanbul 1988, s. 710, 711, 712. Ayrıca bkz.: İbn Haldun, *Medeniyetlerin Doğuşu, Mukaddime*, (Yayına Hazırlayan: Tarkan Tufan), İstanbul

Gazi

Akademik
Bakış

11

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

Bunlardan da mülhem olarak, Osmanlı düzeninin hiyerarşik yapısını ve dayandığı adalet anlayışını şematik bir şekilde en iyi anlatan ve bu yüzden de ("adalet dairesi" konusunda) en çok başvurulan (ve daha önce de adı geçen) -16. asır Osmanlı yazarı- Kınalızade'ye³⁶ (Ö.T.: 1572) göre de, "1. Asker olmadan saltanat olmaz 2. Refah olmadan asker olmaz 3. Reaya refahı üretir 4. Sultan adaleti tesis ederek reayayı korur (Sultanın adaleti olmadan reaya olmaz) 5. Dünyada düzen olmadan adalet olmaz 6. Dünya bir bahçe, duvarları devlettir 7. Devletin desteği şeriattır 8. Saltanat olmazsa şariat dayanak bulamaz."³⁷

Bu bağlamda, yazarı belli olmayan -17. yüzyılın ilk çeyreğine ait olduğu tahmin olunan- bir Osmanlı risalesinde (Kitab-ı Müstetab'da) yer alan iki hikâyeye özellikle -fikri olarak- Osmanlı'yı (da) -tasrihen- kadim geleneğe bağlaması bakımından kayda değerdir. Buna göre (bu meyanda yazı konusu hikâyelerin esasen negatif koşullarda pozitif (eski) ideali tahdifi ettiği unutulmaması gerektiği de vurgulanarak), Nuşirevan-ı Âdil bir gün avgahında bir şikâr ahz olunur ve emr ider ki fi'l-hal bunda pişürsünler ve bir kulu pişürmeğe mübaşeret ider. Lakin hazır tuz bulunmamağla yakın yirde bir karye var imiş ve âdem gönderirler ki varub ehali-i karyeden bir avuç tuz alub getürelere. Meğer ol mahalde Nuşirevan-ı Âdil dahi bu ahvale vakif olur ve buyurmuşlar ki zinhar ve zinhar tuza giden kulum akçe virmeyince olmağa ki reyadan tuz almış ola. Ol mahalde mukarriblerinden birisi dir ki: "padişahım, bir avuç tuz bahası olmaz, şey-i kalildir ve reaya tuzdan incinmez ve padişahımıza bu makule hizmet değil dahi ziyade hizmet eylemeleri canlarına minnet bilürler" deyu söyledikde buyurmuşlar ki: "padişahlar reyadan bir avuç tuz muft alınmağa ruhsat virince yarındaşı kulları yumurta almağa ve andan sonra tavuk ve koyun almağa başlarlar ve andan sonra gelenler ol karyenin ağaçlarının köklerini yukarıya getirirler ve bu adet filan zamanda vaki oldu deyü ile yevmi'l-kıyam bedduaya mazhar olmuş oluruz" buyurmuşlar ve bir hikayetde dahi menkuldur ki merhum ve magfurun-leh Sultan Süleyman Han hazretleri Rum-ili seferine gider iken bir gün bir karyenin yanında yol uğrayub geçerken bir evin bağçesinden bir yemiş ağacının dalları havlısı divarının üzerinden taşra yol üzerine sarkmış ve feravan olmuş yemişleri mevcut olub ve merhum padişah nazar eyler ve görür ki ilerü giden askerden kimesne bir danesine dahl itmemişler. Meğer ol karyeden ileri çokluk gidilmeyüb menzilgaha karib yerde olub nüzul olundukda merhum padişah kapu ağasına emr ider ki "geçdüğümüz karyede filan yemiş ağacı görünürdü, bizden sonra gelen kullarım acaba yemişden koparmışlar mıdır?" Mutemedün-aleyh kapucular varub haber getürsünler" deyu buyurmuşlar. Fi'l-hal kapu ağası dahi kapucular gönderüb ve gelüb haber virdiler ki "kema-kân yemişler yerindedir, koparılmamış" deyu merhum padişah hazretlerine haber virildikde kulları, emrine mahkûm olub âlem adalet üzre olduğuna Hakk -Subhanehu ve Teâlâ- hazretlerine feravan hamd u sena ve şükrlere eylemişler. Öyle

2010, s. 287, 288, 289.

³⁶ Bkz. T. Timur, *Osmanlı Kimliği*, s. 85.

³⁷ Norman Itzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek* (Türkçesi: İsmet Özel), İstanbul 1989, s. 128.

olsa fi zamanına bi-emri'llahi Teâlâ ol zamanın hâkimlerinden birisi ihya olsa idi ve bu zamane hâkimlerinin fi'llerin ve bidatlerin ve bu halkın şûr u şerr ve bozgunlukların görseler idi acaba ne dirler idi; yoksa dirler midi ki "bu kavim ne mezheb ve ne millet ve ne hallü âdemlerdir?"³⁸. Anlaşılabacağı üzere, Kitab-ı Müstetab yazarının da sözü nereye getirdiği/getireceği bellidir. Açıkçası, O'na göre de "Tevarih kitaplarında yazılan budur ki saltanat üç şey ile kaim ve devam bulur: Birisi re'aya ve ikincisi hazine ve üçüncüsü askerdir. Zira re'ayadan hazine hâsıl olur ve hazine ile asker hâsıl olur ve asker ile düşman feth olunur ve bu zikir olunun üç şey girü üç şey ile hâsıl olur: Birisi adalet ve ikincisi kanun-i kadim üzere mansıbı ve dirliği ehline virmek ve üçüncüsü umur-i saltanata müte'allik müsahib ve nedim söziyle ve hükûmetde olmayan hademe söziyle kat'a umur görülmektedir."³⁹

Yine, Defterdar Sarı Mehmed Paşa da 18. yüzyılın ilk çeyreğinde (muhtemelen 1714-1717 yılları arasında) yazıldığı tahmin olunan meşhur eserinde (Nesayihü'l-Vüzerâ Ve'l-Ümera'da) -esasen, daha öncekileri tekraren, nihayetinde bu tekrarı da teyiden, "zira demişler" vurgusuyla- "İşleri yürütenlerin akılları önemli olmayan giderlerin karşılanması için reaya fıkarcasından tahammüllerinden aşkın mal toplanmasını bir evin temelinden toprak alıp yüzeyine sarf eylemiye benzetmişlerdir. Zira temelden alınan toprak ile temele zayıflık gelip, yüzeyin ise, o ağır yükü çekmeye kudreti kalmayıp, büsbütün yıkılmasına ve harap olmasına sebep olur. Öyle olduğu halde reaya fıkarcasını türlü kötü, uydurma âdetlerle sıkıştırarak canından bezdirmeyip, haksızlıkları kaldırmakla vilâyet ahali ve ülkede oturanlar korunup gözetilerek vergi veren halkın kalkınmasına pek fazla dikkat olunup durumlarının denge ve düzenleriyle ilgilenmek ve ülkenin şen ve esen olmasına, yolcuların malına ve kendisine bir bahaneyle zarar ve ziyan erdirmemek üzere esirgeme ve korunmalarına eksiksiz dikkat olunmak her yönden ve her şeyden elzemdir. İnsaf sahiplerince vergi veren halk'a (köylüye), velinimet efendimiz denilmesi doğru olur."⁴⁰ Ancak

³⁸ Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, (Kitab-ı Müstetab, Kitabı Mesalihi'l-Müslimin ve Menafi'i'l-Mü'minin, Hırzû'l-Mülûk), Ankara 1988, s. 24, 25. Yaşar Yücel'e göre, Kitab-ı Müstetâb'ın telif tarihi 1620 yılında veya az sonradır. Yazar eserini II. Osman'a sunmuş olmalıdır. II. Osman'ın islahat teşebbüslerine geçmesinde Kitab-ı Müstetab'ın etkisinin olduğu düşünülebilir. Yazarın ismini saklaması ise, II. Osman'a yakınlığı nedeniyle, paytahtta bu hükümdara karşı mevcut husumeti bilmesi ile ilgili olmalıdır. Yazar, III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed ve II. Osman devirlerinde yaşamıştır. Y. Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, (Kitab-ı Müstetâb, Kitabı Mesâlihi'l-Müslimin ve Menâfi'i'l-Mü'minin, Hırzû'l-Mülûk), s. XXII, XXIII.

³⁹ Y. Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, (Kitab-ı Müstetâb, Kitabı Mesâlihi'l-Müslimin ve Menâfi'i'l-Mü'minin, Hırzû'l-Mülûk), s. 18.

⁴⁰ Mekânı cennet ola merhum ve mağfur Sultan Süleyman Han Hazretleri Allah'ın rahmetleri onun üzerine yağsın bir gün yüce meclislerinde Has yakınlarına inciler saçarak hitap ederek "Âlemin velinimet kimdir" diye buyurdularında: Hepsini bir ağızdan "Besbelli ufukların padişahı ve her şeyin sahibi sultanımız hazretleridir" deyince has yakınlarından çıkan bu sözü; insaf sahibi padişah kabul etmeyip "Velinimet filhakika reayadır ki: Onlar ziraat ve çiftçilik emrinde huzur ve istirahatı kendilerine haram ederek, edindikleri nimetler ile bizi doyururlar" diye buyurmuşlar. Haktan temiz ruhuna binlerce rahmet ola. Aslında bu yönden de reâyânın korunması Osmanlı Devleti'nin en

reâyâyı dahî asker(î) zümresine katmaktan sakınmak gerektir. Atadan ve dededen asker oğlu olmıyanı ilkten sipahi etmek düzeni bozar. Zira reaya asker(î) mesleğine girmek gerekirse vergi veren halk azalır; hazîne geliri eksilir ve bu yüzden Osmanlı Devleti'nin düzeni bozulur. ... Hazine ise vergi veren halkın yani reayanın çokluğu ile olur. Reaya insanları yaratan Tanrı'nın emanetidir. Saltanat onlarla ve onlardan toplanan⁴¹ hazine ile olur. Vergi veren halkın ise perişan olmayup çoğalmasa daima onları korumakla olur. Hallerine acımak ve zalimlerin uzanan ellerinden onları korumak ibadettir. Lâkin reayaya çokluk yüz verilmek ve yüze çıkarılmak da iyi değildir; olmaz. Giyimde, atda ve pusatta da asker gibi süs ve gösteriş yapmalarına izin verilmemek lâzımdır. Ancak malı ve hayvanları çok olursa kimseye taarruz ettirilmemek üzere korunmaları gerektir. Reâyâ'dan biri büyük hizmette bulunup padişahın lütuf ve ihsanının artmasıyla timar'a müstahak olup sipahi olsa akrabasını ve babasını korumaya kalkmaması gerektir. Veyahud bilginler arasına katılsa vergi veren halk olmaktadır kurtulur. Amma yakınları yine reâyâ'dır. Vergiden kurtulmaz. Reâyâ'nın defteri de yüce divan defterhanesinde saklanıp otuz senede bir yazımı yapıp ölü ve hastaları çıkartılmak ve defter dışı olan da yeniden deftere yazılmak gerektir. Bir yerin reayası eziyet ve zulümden bir başka yere kaçsa o yerin âmiri onu eski yerine göndermeli ve eski kanun üzere iskân ettirilmelidir ki memleket harap olmaya. Vezirâzam hazretleri adalet ve insafdan ayrılmayıp Hakkı yerine getirmek ve eli altındakileri hoş tutmaktan geri kalmayı uygun görmeyeler ki reaya buyruk sahiplerinin emirlerine uymaktan yüz çevirmeyüp durumları bozulmaya ve harap olmaya. Zira demişlerdir "Sultanlık ancak devlet adamlarıyla (rical), devlet adamları ancak mal ile, mal bayındırlıkla, bayındırlık da ancak adalet ve iyi yönetme ile olur" Yani "Devlet düzeni rical iledir ve askerin ayakta durması hazine parasıyledir ve hazine toplamak ülkenin bayındırlığı iledir ve iyi hal iledir ve ülkenin bayındırlığı da adalet, iyilik ve zalimlere karşı koyma siyaseti iledir. Başka türlü olmaz"⁴² diye yazmaktaydı.

Bunlar bir yana, uygulama ve esasen kurumsallaşma açısından -kronolojik olarak ilgili devlet ya da düzenlere bakıldığında, Sasani hükümdarları ve Abbasi halifeleri bu gereği (adalet dağıtımını) çeşitli idare kurumlarıyla gerçekleştiriyordu. Hükümdar, belli zamanlar bir imparatorluk divanı toplar, orada yüksek memurlarıyla çevrili halde halkın yetkililerden şikâyetlerini dinler ve derhal karar verirdi. Avlanıyorsa ya da savaştaysa, halkın yazılı şikâyetlerini bizzat kabul ederdi. Ya da, her doğulu hükümet içinde temel bir kurum olarak, çok gelişkin bir gizli örgüt bulunurdu ve zulüm iddialarını araştırmak için eyaletlere

önemli ve gerekli olan işlerindedir. Reayanın, zalimlerin elinden zulüm görmeyeceğine inanması, saldırılardan kurtarılması ve meydana çıkan zulümlerin yok edilmesi, din bakımından da gereklidir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Nesayihü 1-Vüzera Ve 1-Ümera veya Kitab-ı Güldeste*, (Derleyen ve Çeviren: Hüseyin Ragıp Uğural), Ankara (T.T.K.), 1969, s. 74.

⁴¹ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Nesayihü 1-Vüzera Ve 1-Ümera*, s. 74.

⁴² Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Nesayihü 1-Vüzera Ve 1-Ümera*, s. 76.

Görüş

Akademik
Bakış

14

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

gizli ajanlar gönderilirdi. Bu tür adaleti daha da çarpıcı olarak sergilemek için Sasani hükümdarları yılda iki gün dinsel önder Ulu Magî'nin huzurunda sıradan kişiler gibi durur ve yönetimine ilişkin her çeşit şikâyeti dinlerdi. Bin yıl sonra aynı kurumu, yılda bir kez payitahtta kadı mahkemesine giden Anadolu Selçuklu sultanlarınca sürdürülmüş buluyoruz. Sultandan davacı olan biri varsa, sultan kadı önünde hazır dururdu. Gazi geleneğinde eski bir Osmanlı halk destanı aynı devlet kavramını yansıtır. Derviş Sarı Saltuk, Osman Gazi'ye şu öğüdünü verir: "Adil ol, yan tutma, yoksulun ahını alma, uyruklarına kötü davranma... kadı ve valilerini denetle ki iktidarda kalasın ve uyruklarının, bağlılığını yitirmeyesin", Osmanlılar bu devlet kavramının 11. yüzyıldan itibaren Selçuklu ve İlhanlı devletleri tarafından değiştirilmiş bir biçimini almışlardır.⁴³

Bu bağlamda, Orta-Doğu devlet ve hükümet sisteminin temel prensibinin, halkın şikâyetlerinin doğrudan doğruya hükümdara sunabilmesi ve onun emriyle haksızlıkların giderilmesi anlamında özel bir yoruma sahip olan adalet kavramına dayandığı hatırlatılarak, Osmanlı Devleti'nde de Divan-ı Hümayun'un temel görevinin bu olduğu ifade edilmelidir. Oraya yapılan başvurular, sultan daima orada hazır bulunduğu inancıyla, doğrudan doğruya sultana yapılmış başvurular sayılır. Padişahın doğrudan doğruya halktan şikâyet topladığı da olur. Hükümdar, cuma namazında, ava çıkarken veya sefere giderken veya gelirken, halkın dileklerini kabul eder (bu dilekçeye idare terminolojisinde rik"a denir). Halkın şikâyetlerini almak için bu gibi fırsatları hükümdar ne kadar çok tekrarlarsa, o derece âdil sayılır. Hükümdarın dikkatini çekmek ve şikâyet sunmak için saraya yakın yerde ateş yakmak âdetini, 17. yüzyılda İngiliz tüccarları da kullanmışlardır. Hükümdara doğrudan doğruya erişebilme, şu sebepten önemli sayılırdı. Hükümdar, Allah'tan başka kimseye karşı sorumlu olmayan tek otorite olarak, haksızlığı giderebilecek en yüksek otoritedir. O, kendisinin otoritesini temsil edenlerin hepsinin üstündedir ve onların yaptıkları kötüye kullanmaları ancak o bertaraf edebilir. Bir cümle ile hükümdar adaletin son başvuru yeridir, bu nedenle de adaletin yerini bulması için toplumda herkes, birey olarak yahut toplu halde, ona şikâyetini götürebilmelidir.⁴⁴

Bunun içindir ki, yazarı belli olmayan -16. yüzyılın son çeyreğine ait olduğu kabul edilen- bir Osmanlı risalesinde (Hırzû'l-Mülük'ta) -padişahların divandan ve halktan uzaklaştıkları bir süreçte- "Ve bir lazım olan dahı oldur ki, saadetle cum'aya ve seyr ü şikâra çıktuklarında ruk'a sunan fukaranun ruk'aları redd olunmayup, aldırılup eyü ve kem mümkün olduğu kadar her birinün fehvası malum-ı şerifleri olmak mühimmat-ı din ü devlettedir. Hususa selâtin-i

⁴³ H. İnalçık, *Klasik Çağ*, s. 72.

⁴⁴ Bu temel anlayış, Osmanlı idaresinde bir takım kurumlar ve onlara bağlı arşivler biçiminde kendini gösterir. Arşivlerimizde şikâyet defterleri, arz-ı mahzar'lar, müftilik arşivlerinde ma'rûz adı altında gösterilen vesika koleksiyonundaki malzemenin büyük bir kısmı, hep bu temel kurumun işleyişi ile ilgilidir. Halil İnalçık, "Şikâyet Hakkı: Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzar'lar", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul 2000, s. 49.

Gazi

maziye ruk'adan niçe ahvale ve niçe hiyanetlere vâkıf olmuşlardır. Ruk'anun ne zararı vardır? İçinde yazılan şundan hali degil ki ya vaki olan, ya gayr-i vaki. Hilaf-ı vaki olacak olursa arz-ı saltanata ne halel gelür? Amma vaki olacak olursa eyyam-ı adaletlerinde niçe hak mütehakka vasıl olur. Eger bir bed-baht ya kendü fiiliyle ve yahud bir melunun talimi ve tahriki ile ruk'asında bazı na-seza kelimat yazmış olsa, ana dahı ne itibar."⁴⁵ denilmektedir.

Öte yandan, "Siyasal alanda eski Yunan felsefesi Arap düşüncesine 9. yüzyılda al-Kindi ile girmişti. Eflatun'un ve Aristo'nun eserlerinin Arapça çevirilerinden yararlanan al-Kindi, devlet yönetimi ile ilgili bir düzine "risale" yazmıştı. Bununla beraber İslam uygarlığında siyaset felsefesinin kurucusu olarak Farabi bilinir. Farabi (Ö. T.: 950), devlet felsefesi ile ilgili temel düşüncelerini "Fusul al-Madani", "Medine-i Fadıla" ve "Kitab es-Siyaset" başlıklı eserlerinde ortaya koymuştur. Bu eserlerde düşünür, devleti Aristo gibi uzuvcu bir yaklaşımla ele almış ve nasıl insan vücudu belli organlardan oluşuyorsa, çeşitli düzeydeki toplumların da belli organlardan oluşan bir yapıya sahip olduklarını ileri sürmüştür. Farabi bu konuda, Eflatun'un "Cumhuriyeti"nden esinlendiği anlaşılan, beş tabakalı bir "Medine-i Fadıla" (Erdemli Şehir) tablosu çizmiştir. Bu siyasal birimin başında bir "filozof-hükümdar" bulunacak, eğer böyle biri yoksa devleti ya bir grup, ya da kanun ve gelenekleri iyi bilen biri yönetecektir. Toplumun tabakaları birbirlerine sevgi ile bağlı olacaklar ve toplumun yönetimine "adalet" ilkesi egemen kılınacaktır. Farabi, devlet hayatı ile ilgili ilkelere sayarken, ilk olarak "adalet"i zikretmekte ve "adalet, toplum mensuplarının paylaştıkları bütün iyi şeylerin başında gelir." demektedir."⁴⁶

Farabi'ye göre fazıl şehir tam sıhhatte bir vücuda benzer. Bütün uzuvları onu hayat devresinin sonuna kadar muhafaza etmek hususunda yardımlaşır. Bir vücudun uzuvları nasıl çeşitli iseler, yaratılış ve kuvvetleri bakımından nasıl birbirlerinden üstün iseler ve hepsinin başında başrolü oynayan kalp -adında bir uzuv- varsa ve bu hâkim uzva mertebeye yakın olan uzuvlar ve bunların her biriyle sıkı münasebette bulunan diğer uzuvlar varsa ve bu son uzuvlarla ilgili olan ve emirleriyle hareket eden aşağı derecede uzuvlar varsa ve bu tabi uzuvlara bağlı başka uzuvlar ve nihayet işleri güçleri yalnız başkalarına hizmet olan daha aşağı uzuvlar varsa, şehir de böyledir. Yani şehri teşkil eden unsurlar, yaratılıştaki çeşitli ve birbirlerinden üstün yapıdadırlar. Bunların arasında riyaset vazifesini gören bir insanla, mertebeye ona yakın başka kimseler bu-

⁴⁵ Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, (Kitab-ı Müstetab, Kitabu Mesalih-i'l-Müslimin ve Menafi'i'l-Mü'minin, Hırzû'l-Müluk), s. 182. (Yaşar Yücel'e göre) Bir devlet görevlisi olması kuvvetle muhtemel bulunan ve ismi bilinmeyen Hırzû'l-Müluk yazarının, adı geçen eseri yaklaşık 1580 dolaylarında III. Murad'a sunduğu kabul edilmektedir. Y. Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, (Kitab-ı Müstetab, Kitabu Mesalih-i'l-Müslimin ve Menafi'i'l-Mü'minin, Hırzû'l-Müluk), s. 167.

⁴⁶ Burada "Prenslerin aynası" geleneğini oluşturan, doğu felsefesi ile eski Yunan siyasal düşüncesini birleştiren temel bir ilke ile karşı karşıyayız. T. Timur, *Osmanlı Kimliği*, s. 81, 82.

lunur. Bunların her biri, kendi kabiliyet ve melekelerini reisin gayelerine uygun bir surette kullanır. Bu yüksek rütbe sahiplerinin emrinde başka kimseler bulunduğu gibi, bunların da emrinde başkaları bulunur. Meratib silsilesiyle böylece alçala alçala nihayet en aşağı tabakalara varılır ki bu sonuncular, artık başkalarına emretmeyip yalnız aldıkları emirleri yerlerine getirirler.⁴⁷ Başka bir deyişle, vücudumuzdaki hâkim uzuv nasıl sair uzuvların en mükemmeli ise ve kendiliğinde ve kendine ait hususlarda, diğer uzuvların en tamı ise ve yardımlaştığı uzuvlar arasında nasıl en yüksek paye sahibi ise ve emrinde nasıl başka uzuvlar olup bunların emirlerinde dahi başka uzuvlar varsa ve bunların riyasetleri hâkim uzvun riyasetine benzemeyip amir oldukları kadar memur sayılırlarsa, şehrin hâkimi de kendine ait hususlardaki şehir cüzlerinin en mükemmeli olup yardımlaştığı kimseler arasında en yüksek paye sahibidir ve onun emrinde başka kimseler olup bunlar da başkalarını idare ederler.⁴⁸

Bu bağlamda, -13. yüzyılda- Sadi de fertleri yalnız olarak değil, geniş bir camianın uzuvları olarak inceler. Mesut fert ancak nizamlı bir cemiyetin içinde yaşayabilir. Cemiyet, her türlü uzuvlarıyla bir bütündür. Orada hükümdarlar, vezirler, fakirler, zenginler, dervişler, askerler, memurlar, sanâtkarlar, köleler, şairler, herkes yerli yerince rolünü alır. Bu mahşeri dramın içinde iyilikler mükâfatlanır; yaratılıştan gelen kötülükler, hem de hiç acıma hissi duyulmaksızın, cezalarını görürler. Mükâfatın ve müsamahanın yanında cezanın da en az af kadar değeri vardır. Orada herkes birbirini layıkıyla anıyamıyacağı için, yerine göre riya da lazımdır. Hatta bazen yalan bile gerçekten üstündür! Bunlar, Sadi'nin yaşamayı ne kadar pratik bir gözle incelediğini anlatmaya kâfidir. ...⁴⁹

Burada, İbn Teymiye'nin (Ö.T.: 1328) görüşleri de -özellikle adalet daire-si bakımından- zikre değerlidir. O'na göre, "Niceleri üstünlük arzular da yalnızca aşağılıkları artar, ama niceleri de, taşkınlık ve bozgunculuk arzulamadıklarından üstün olurlar. Bu, taşkınlık arzusu taşımanın, zulüm olmasından dolayıdır. Oysa insanlar tek bir cinstendir. Kişinin kendisinin üstün, başkasının ise aşağıda olmasını arzulaması zulümdür. İnsanlar böylelerine kötü gözle bakarlar ve ona düşmanlık duyarlar; zira onların adaletli olanlarının, benzerlerini aşağı görmemesi gerekir; âdil olmayanları ise, hep kendilerinin üstün olmasını ter-

⁴⁷ Hüseyin Gazi Topdemir (Yayıma Hazırlayan), *Farabi, Doğu Bilgeliğinin Kapısı*, İstanbul 2010 (2. Baskı), s. 206, 207.

⁴⁸ Hüseyin Gazi Topdemir, *Farabi, Doğu Bilgeliğinin Kapısı*, s. 207. (Mehmet Taha Ayar'a göre) İdealist bir yaklaşımla kaleme alınan, yani devletin ve siyasi işleyişin nasıl olması gerektiğini tespit etmek için yazılan ve daha ziyade felsefi boyutu ağır basan kitaplar da bazı araştırmacılar tarafından siyasetname başlığı altında ele alınmış ise de bu doğru bir yol olmamalıdır. Bu tür eserleri siyasetnamelerin kaynaklarından biri olarak değerlendirmek daha anlamlı olur. Felsefi ahlakın politique kısmı için ilm-i tedbir-i medine (şehir yönetimi ilmi) tabiri kullanılmıştır. (Metin içerisinde de zikredildiği belirtilmek üzere) İslam dünyasında bu sahaya ilk el atan kişi Kindi kabul edilmekte ise de bu konu üzerinde önemle duran ve orijinal eserler veren kişi Farabi olmuştur. *Nizamü'l-Mülk, Siyasetname*, s. xv.

⁴⁹ Sadi, Bostan, (Çeviren: Hikmet İlaydın), İstanbul 1992, s. V.

Gazi

Akademik
Bakış

17

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

cih eder. Bütün bunlara rağmen akıl ve din yönünden bir kısmının ötekilerden üstün olması zaruridir. Nitekim ceset, başsız yaşayamaz. Yüce Allah “Verdikleriyle denemek için, sizi, yeryüzünün halifeleri kılan ve kiminizi kiminize derecelerle üstün yapan odur...” (En’am 6/165), “Dünya hayatında onların geçimlerini aralarında biz taksim ettik; birbirlerine iş gördürmeleri için kimini kimine derecelerle üstün kıldık... (Zuhruf 43/32) buyurur.”⁵⁰

Farabi’nin düşüncesi, kendisinin ölümünden yüzyıllarca sonra dahi etkisini sürdürmüş, Osmanlı uleması tarafından da okunan ve sık sık zikredilen eserlerden biri olmuştur. Bu etkileme zincirinin en önemli halkalarını, Sasani devlet ilkelerini de Emevi döneminden itibaren özümleyen Arap devletleriyle, Selçuklu Devleti teşkil etmiştir. 17. yüzyılda Osmanlı medreseleri “ilm-i siyaset” alanında kitaplarla doluydu. Osmanlılar’ın mirasçı oldukları siyaset felsefesine, kökeni bir yandan Hint-İran gelenekleri, öte yandan da neoplatonist senteze giden iki akım egemendi. Bunlar “adalet”e dayanan ve birbiriyle uyum halinde tabakalardan oluşan bir devlet yapısında ifadelerini buluyorlardı. Osmanlı yazarları bu konularda bir yandan klasik eserleri kullanırken⁵¹, öte yandan da -kendi deneyimlerini de yansıtan- kitaplar yazmışlardır⁵². Daha önce de

⁵⁰ İbn Teymiye, *Siyaset* (es-Siyasetü’ş-şeriyye) (Türkçesi: Vecdi Akyüz), İstanbul 1985, s. 198, 199.

⁵¹ T. Timur, *Osmanlı Kimliği*, s. 82. Osmanlılar’ın devlet yönetimi ve yurttaşlık görevleri ile ilgili konularda değer verdikleri eserlerin bir kısmı 11. ve 12. yüzyıllarda Gazneli Mahmud’un ve Selçuklu hükümdarlarının istekleri üzerine yazılmış “Siyasetname” ve “Nasihatname”lerdir. Bunlardan Keykavus İbn Kabus’un “Kabusname”si II. Murat’ın arzusu üzerine Mercimek Ahmed tarafından Türkçe’ye çevrilmiş ve sultana takdim edilmiştir. Yine aynı dönemde Melikşah’ın ünlü veziri Nizamü’l-Mülk’ün “Siyasetname”si de Osmanlı uleması tarafından bilinen ve incelenen bir eserdir. Bunlara Feridun al-Attar’ın 12. yüzyılda yazdığı “Pendname”yi de ilave edebiliriz. Eser Kanuni Sultan Süleyman zamanında Türkçe’ye çevrilmiş ve -sadece- 19. yüzyılda sekiz kez basılmıştır. (T. Timur, *Osmanlı Kimliği*, s. 82, 83). Yine T. Timur’a göre, bu eserlerden (Nizamü’l-Mülk’ün) *Siyasetname* (si) daha çok devlet yönetimine ağırlık verirken, diğerleri ahlaki ilkeleri ön planda inceliyorlar ve bireysel erdemleri sıralıyorlardı. Bu nasihatnameler özellikle iktisadi felsefeleri itibariyle tutucu bir dünya görüşü içermektedirler. (Feridun al-Attar’ın) *Pendname* (si) sadeliği ve fakirliği överken, (Keykavus İbn Kabus’un) *Kabusname* (si) meşru kazanılmış servetleri savunuyor, fakat borcu ve faizi şiddetle eleştirdikten sonra fertlere fazla paralarını gömmelerini öneriyordu. Bu fikirler eserlerin yazıldıkları tarih göz önünde bulundurulursa bir ölçüde normal karşılanabilirler. Fakat bunların Osmanlı uleması tarafından 19. yüzyılda bile beğenildikleri ve benimsendikleri düşünülürse sözü edilen tutuculuğun anlamı anlaşılır. (T. Timur, *Osmanlı Kimliği*, s. 83).

⁵² T. Timur, *Osmanlı Kimliği*, s. 82. Bu meyanda -bir kısmının az önce de ifade ettiği hatırlatılarak- teyiden, ama esasen risalelerin edebi karakterleri dolayısıyla yazılacak olursa: “Nasihatname, monarşik yönetim pratiğinin çeşitli yönlerini inceleyen ve Avrasya’da çok yaygın olan bir premodern edebi türdü. Bu edebi türün Osmanlı versiyonlarının ataları, on bir ila on beşinci yüzyıllar arasında Orta Avrasya ve Küçük Asya’daki İslam devletlerinde kaleme alınan risalelerdi. Bunlar da kendilerinden önceki Hint-İran örneklerinden aldıkları kısımları bir araya getirmektedirler. Osmanlı Türkçesi’nde nasihatname türünün sonraki gelişiminde bilhassa önemli olan, on birinci yüzyılda kaleme alınmış üç Farsça eseri: Keyvakus bin İskender’in *Kâbusnâmesi*, Nizamü’l-Mülk’ün *Siyasetnâmesi* ve Gazali’nin *Nasihatü’l Mülk’ü*. Onbeşinci yüzyılın sonunda bunların üçünün de Osmanlıca’sına ulaşılabilirdi. On beşinci yüzyılın sonlarından başlayarak edebi Osmanlı Türkçesi’nin kabul edilmiş bütün edebi türlerde gösterdiği hızlı gelişme, İslam dünyasında Osmanlı liderliğini meşrulaştırdı. Bunu bir saltanat projesi olarak üstlenen Osmanlı

adı geçen Kınalızade'de yer alan -adalet dairesine mahsus- meşhur şema da -yine bunun da daha önce söz konusu edildiği hatırlatılmak üzere- eski İran klasiklerinden, Kutadgu Bilig'den itibaren Türkler'e geçmiş ve daha sonraki dönemlerde yazılan tüm siyasetname ve nasihatnamelerde ifadesini bulmuştur.⁵³

Osmanlı Devleti'nin siyaset felsefesi açısından daha çok eski Yunan düşüncesini nakleden yazarlardan da Nasreddin Tusi ile Celeleddin Davvani özellikle zikredilmeye değerler. Bunlardan Nasreddin Tusi'nin 13. yüzyılda kaleme aldığı "Ahlak-i Nasiri" isimli eseri, Davvani'nin 15. yüzyılda Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a sunduğu "Ahlak-i Celali"sine temel teşkil etmiştir. Her iki yazar da eserlerini üç bölümde geliştiriyorlardı. Önce bireysel planda ahlaki erdemleri ve kusurları inceliyorlar, sonra o dönemin iktisadi görüşlerini temsil eden ilkeleri ele alıyorlardı. Asıl siyasal düzenle ilgili ilkeleri ise üçüncü bölümde ortaya koyuyorlardı. Bu bölümde N. Tusi ve C. Davvani özellikle Farabi'nin Medine-i Fadıla'sından yararlanmışlardır. "Siyaset" bölümünde yazarlarımız adalete dayanan "erdemli toplum'un özelliklerini saydıktan sonra, bunun karşıtı olan toplum tiplerini ("medine-i gayri fadıla") sıralıyorlardı. Bu konuda Aristo'nun sınıflandırmalarından yararlanan N. Tusi, şiddete ve despotizme dayanan toplum tiplerini (medine-i cabbaran") yeriyo ve "adalet"i savunuyordu. Yazara göre "adalet herkesin toplumdaki yerini korumasını ve onu aşmamasını gerektiriyor"du. Görüldüğü gibi, burada da katmanlara ayrılmış, hiyerarşik bir devlet anlayışı ile karşı karşıyayız. Tusi ve Davvani'nin eserleri hakkında son olarak şunu da belirtelim ki, yazarlarımız kitaplarını Eflatun ve Aristo'nun siyasal ilkeler ve öğütler (ini) naklederek bitirmektedirler. Gerek N. Tusi gerekse C. Davvani Osmanlı uleması tarafından çok iyi biliniyorlardı. Fatih devri âlimlerinden Tursun Bey, sultanla tebaası arasındaki ilişkilerin niteliğini açıklarken özellikle Farabi ve Tusi'den yararlanmıştı. Celeleddin Davvani de Taşköprüzade tarafından Türkçeye çevrilmiş ve İnalçık'ın belirttiğine göre Osmanlı uleması arasında "çok rağbet görmüştü."⁵⁴ Kınalızade (de) daha ziyade

Devleti, İran'daki Safevi ve Hindistan'daki Babürler'le bu açıdan rekabet etti. Nasihatname türünün her üç imparatorlukta da yıldızı parladı. Dil, hanedan için bir metonimdi (mecaz-ı Mürsel). Şöyle ki Osmanlı Türkçesi, Arapça ve Farsça'nın eşiti olarak ayağa kalktı ve bu üç büyük İslam dilinden ustaca bir sentez elde ettikçe, Osmanlı hanedanı geçmişteki ve şimdiki büyük İslam hanedanlarıyla eşitlendiği gibi Osmanlı medeniyeti de bütün İslam tarihi ve medeniyetinin özeti haline geliyordu. Diğer edebi türlerin arasında nasihatnamenin de kabul edilmesi, Osmanlı sarayını İslam dünyasının edebi tarihine, hatta Adalet Dairesi (Daire-i Adliye) benzetmesi ve Sasani Hükümdarı Anuşirvan'ın hikâyeleriyle evrensel edebiyat tarihine geçirdi. Benzer çabalar tarih yazımında ve şiirde de gözlemlenebilir." Douglas A. Howard, "Osmanlı Nasihatname Türleri ve Mit" *Erken Modern Osmanlılar, İmparatorluğun Yeniden Yazımı* (Virginia H. Aksan, Daniel Goffman, Çeviren: Onur Güneş Ayas), İstanbul 2011, s. 187, 188.

⁵³ T. Timur, *Osmanlı Kimliği*, s. 85.

⁵⁴ T. Timur, *Osmanlı Kimliği*, s. 83, 84. Gülistan gibi Bostan da çok eskiden, ta XIV. yüzyılda Türkçe'ye geçmiştir. Ferhengname-i Sadi adını taşıyan bu eserin sahibi, o yüzyılın sayılı şairlerinden Mes'ud ibn-i Ahmed'dir. Ayrıca Süheyl ü Nevbahar adlı güzel bir hikâyesi bulunan şair, Bostan'dan Ferhengname-i Sadi adıyla Türkçe bir seçme yapmış yahut bu adla bir başkası tarafından yapılan

Şair

Akademik
Bakış

19

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

Tusi ve Davvani'ye dayanarak ve Kâtip Çelebi'ye göre "onları bir yıl içinde güzel ilavelerle tamamlayarak ve mükemmelleştirerek, hiç kuşkusuz bütün diğerlerinden daha iyi bir kitap haline getirmiştir."⁵⁵

Netice itibariyle, -daha başka pek çok unsurda (kavram ve kurumda) olduğu gibi- adalet ve adalet dairesi (ne dayalı devlet) anlayışının köklerini ya da başka örneklerini bir yanda Doğu'da (İran ve Hint'te) öbür yanda Batı'da (eski Yunan'da) görüyoruz ki, bu durum; özellikle, Eski/Geleneksel Dünya'da (da) benzer şartlar ve ortak ihtiyaçların benzer sonuçları (teorik ya da pratik olarak, -benzer- anlayış/yaklaşım, kavram ve kurumları) ortaya çıkarması ya da -(aslında, yine söz konusu sebep -benzer şartlar, ihtiyaçlar, sonuçlar- ile de bir yanıyla ilgili olmak üzere), bir başka bakış açısına göre- Eski/Geleneksel Dünya'da kültürler/medeniyetler ya da devletler/toplumlar arası -karşılıklı- etkileşimi göstermesi -ve ayrıca geleneksel süreklilik- açısından (adalet dairesi ile yakından ilgili olan ve ileride -esasen (özdeşlik değil) benzerlik temasıyla- irdelenen timar ve lonca örneklerinde de olduğu gibi) oldukça dikkat çekici olup, etraflı olarak düşünölmeye ve işlenmeye değerdir.

Bu girift cümle -Eski/Geleneksel Dünya'da etkileşim açısından- biraz açılacak olursa: Öncelikli olarak, metin içerisinde benzerlik vurgusundan da çıkarılabileceği üzere, Eski Dünya'da -esasen teknolojik gerilik gerçeğinden kaynaklanan bir zehabın sebep olduğu/olabileceği- katı bir iletişimsizlik ve etkileşimsizlikten söz etmenin mümkün olmadığı ifade edilmelidir. Anlaşılacağı üzere, -coğrafi olarak bugünkü dünyadan daha küçük ve fakat hız açısından bakıldığında bugünkü dünyadan daha büyük olan- Eski Dünya'da da o zamanın şartlarında, o zamanın yöntem ve araçlarıyla bir iletişim, etkileşim ve geçişlilik vardı. Bu bağlamda, -şimdilik benzer şartlar ve ihtiyaçlar bir yana, söz konusu sebeple de- bugünkü dünya gibi⁵⁶ Eski Dünya da -özellikle söz konusu

seçmeyi Türkçe'ye çevirmiştir. Sadi, Bostan, s. VIII. Bu meyanda (Feridun al-Attar'ın) Pendname (sinin) İstanbul baskılarından üçünün 1837, 1838 ve 1839 yılları oluşu "Tanzimat" açısından düşündürücü olduğu da ifade edilmelidir. T. Timur, *Osmanlı Kimliği*, s. 83.

⁵⁵ T. Timur, *Osmanlı Kimliği*, s. 85.

⁵⁶ Bu hususta -benzerliklerin kültürün temel değerlerinde de birlik yaratacak şekilde geliştiği iddiası ile ilgili tartışmalar bir yana- "Sanayileşmenin Avrupa'nın çehresinde meydana getirdiği değişimin büyüklüğü, bu istikamette değişimin adeta kaçınılmaz bir hale gelmesi ve milletlerin sanayileşme, yani ortak hedeflere ulaşma yolunda birbirleriyle yaptıkları yarışma, pek çok ilim adamında sanayileşmiş dünyanın her tarafında birbirine benzer cemiyetler meydana getireceği fikrini kuvvetle yerleştirmişti. Durkheim, Sombart, Veblen gibi tanınmış sosyologlar bu görüşü işlemişlerdir; zamanımızda da aynı görüşü paylaşan sosyal ilimciler çoğunlukta sayılır; mesala Raymond Aron modern ilim ve teknolojinin taban tabana zıt ideolojileri de aşarak Sovyetler Birliği ile Batılı ülkelere birbirine benzettiğini söylemektedir. Bugün bu görüşler son yıllarda "convergence (odaklaşma) hipotezi" adı altında formüleştireilmiş bulunuyor. Buradaki odaklaşma teriminden kastedilen şey, bütün cemiyetlerin sanayileşme yolunda olmaları ve sanayileştikleri ölçüde aynı noktada toplanacakları, yani birbirine iyice benzeyecekleridir. Gerçekten, bugün dünyada sanayileşmeyi reddeden veya reddetmesi ihtimali bulunan hiçbir ülke gösterilemez. Bunların hepsi de ortak bir teknolojiyi, ortak bir bilgi toplama ve üretme sistemini (ilim) kabul

Görüş

bakımlardan- az çok birbirine benziyordu. Eski dünyada da insanların hepsi her zaman yerlerinde oturmuyorlardı/oturamıyorlardı. O zamanlar da dünyada değişik neden ve amaçlarla gerçekleşen bir hareketlilik söz konusuydu. Burada, hemen, hatıra, savaşlar, dolayısıyla (cihangirler/fatihler, istilalar/fetihler ile) kitlesel göçler/sürgünler ve ayrıca ticaret ve bittabi tüccarlar gelmektedir. Bunlardan başka, Eski Dünya'da, daha başka neden ve amaçlarla -mesela, seyahatları gibi- seyahatler de yapılmaktaydı. Bu düzlemde, -özellikle konumuzla ilgili olan hâl ve fikirleri münasebetiyle de- Platon'un kısmi hayat hikâyesi ve bu bağlamda seyahatleri -Sokrates ile olan ilişkisiyle birlikte- zikre değerdir. Bu cümleden olarak "İnsan düşüncesinin bir dönüm noktası olan Sokrates'in kim olduğunu, nasıl yaşayıp öldüğünü az çok biliyoruz; milattan önce 468 yılında doğmuş ve 400 yılında ölmüş. Bütün ömrü Atina'da geçmiştir. Babası heykel ustası, anası ebeymiş. ... Sokrates öldüğü zaman Platon yirmi sekiz yaşındaydı. Yakışıklı, güçlü kuvvetli bir insandı. ... Denilebilir ki, Platon bütün ömrünü Sokrates'i öldürmeyecek, tersine onu ve onun gibileri baş tacı edecek bir toplumun, bir devletin nasıl kurulabileceğini düşünmekle geçirmiştir. Hele okuyacağınız diyalog bu kaygının ta kendisidir. İlk işi Sokrates'i öldürten demokrasiden uzaklaşıp dünyayı dolaşmak oluyor. Nerelere gittiği pek bilinmiyor: Mısır'a, İtalya'ya, Anadolu'ya hatta Hindistan'a gittiğini ileri sürenler var. Herhalde on iki yıl yok oluyor ortadan, Atina'ya kırk yaşında olgun bir insan olarak dönüyor. Atina yakınında bir kır evine yerleşiyor, sonradan dünya akademilerine adını verecek olan Akademos'un bahçesinde gençlerle buluşup Sokrates gibi kendini sevdiiren bir hoca oluyor. İşte Platon filozofi ile sanat sevgisini birleştiren, insan düşüncesini bir çeşit tiyatro yoluyla anlatan diyalog çeşidini o zaman yaratıyor. Bu arada Platon, Sicilya'nın zorbası Kral Dionysios'un sarayına gidip orada düşündüğü devleti gerçekleştirmeyi deniyor; ama ne filozof olmaya, ne de devleti filozoflara bırakmaya yanaşmayan kral, Platon'u kapı dışarı ediyor. Tekrar düşünce bahçesine dönen Platon artık seksen yaşına kadar hem çevresindeki, hem de gelecek yüzyıllardaki gençlerle en iyi devletin nasıl olabileceğini tartışmakla yetiniyor..."⁵⁷.

II- Benzerlikler ve Süreklilikler Dünyasında Özel Bir Gezinti:

I- Platon'dan İmam Gazali'ye Bazı Fikri Benzerlikler

Platon, mesleklere dair -ki (Gazali ile) söz konusu edilecek benzerliklerin esasen insanlığın asli/ortak ihtiyaçlarından kaynaklandığı da vurgulanmak üzere-

edip uyguladıklarına göre, iktisadi ve sosyal yapıları da bu ortak sistemlere göre organize olacak demektir. Mesela hepsinde de çalışan nüfusun en azından yarısı tarım sektöründen başka sahalarda çalışacaktır. Yine, Boulding'in dediği gibi, dünyanın neresine giderseniz aynı hava alanlarını görürsünüz. Sanayileşen cemiyetlerin birbirlerine daha çok benzemeleri gerçekten herkesin göreceği kadar apaçık bir durumdur. Fakat bu benzerliklerin kültürün temel değerlerinde de birlik yaratacak şekilde geliştiği iddiası tartışılabilir. Nitekim. ... (E. Göngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, İstanbul 1986, s. 38, 39)" açıklaması zikre değerdir.

⁵⁷ Platon, *Devlet*, (Çevirenler: Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz), İstanbul 2010 (XIX. Baskı), s. xi, xvii, xviii.

Gazali

Akademik
Bakış

21

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

şunları yazıyordu: Öyleyse, gelin şimdi yeni baştan bir toplum kurduğumuzu düşünelim. Demin, toplumu yapan gereksemelerdir, demiştik. Evet. Ama, gereksediğimiz ilk ve en büyük şey, varlığımızı, yaşamamızı sağlayan yiyecektir, değil mi? Ona ne şüphe. İkincisi, barınacak bir yer, üçüncüsü de giyecek miyecek. Öyle. Şimdi bakalım, toplum bütün bu işleri nasıl görecek? Kimi çiftçi olacak, kimi duvarcı, kimi dokumacı. Aralarına kunduracıyı da, yahut bedenimizin başka isteklerini karşılayacak birilerini de katalım mı? Tabii. Demek bir toplum en az dört beş kişi olacak, hiç değilse en küçük toplum.⁵⁸ ... Değil mi ya? Hem cevabın bana şunu hatırlattı: İnsanlar yaradılıştan birbirine benzerler. Kimi şu işe, kimi bu işe daha yatkın değil midir? Öyledir. Bir insan birçok sanatla uğraştığı zaman mı daha güzel iş görür, yoksa tek sanatla mı? Tek sanatla tabii. Bir de şu var üstelik: Bir iş tam zamanında yapılmadı mı bir şeye yaramaz. Tabii. Neden? Çünkü, iş insanın boş vakti olmasını beklemez. İşin gerekleri neyse her şeyi bırakıp onu yapacaksın. İster istemez. Böylece insan başka işlerle uğraşacağına, yaradılışına uygun olan işi zamanında görürse, iş gelişir, hem daha güzel, hem daha kolay olur. Çok doğru. Öyleyse Adeimantos, demin saydığımız istekleri karşılamak için bir toplumda dört kişiden daha çok insan olacak. Çünkü araçlarının iyi olmasını isteyen çiftçi, ne kendi sapanını, ne belini, ne de öteki araçlarını kendi yapacak. Mimar, dokumacı, kunduracı için de böyle değil mi? Evet.⁵⁹ ...

Platon ile Farabi arasındaki köprüsel ilişki ve etkileşim de hatırdaki tutularak, Gazali'nin (Ö. T.: 1111) Platon'un -az önce yazılan- tespitleri ile örtüşen görüşlerine gelince: O'na göre de: Dünyanın aslı; yemek, elbise ve mesken olduğu gibi, insan için zaruri olan san'at da üçtür: Ziraatçılık, dokumacılık ve marangozluk. Fakat bunların da kolları vardır. Bazıları ona hazırlık içindir. Pamuk döven ve iplik büken, dokumacının işini yapıyor. Bazısı da bunları tamamlar, terzi gibi ki, dokumacının işini tamamlıyor. Bunların hepsi için aletlere ihtiyaç vardır. Bunlar da odun, demir, deri ve bunun gibi şeylerdir. Böylece demircilik, marangozluk ve dericilik san'atları meydana geldi. Bunların hepsi meydana gelince birbirlerine yardım etmeye muhtaç olurlar. Çünkü herkes, kendinin bütün işlerini yapamaz. (Böylece terzi dokumacının ve demircinin işini, demirci de, diğer ikisinin işini yapmak için bir araya geldiler. Bu şekilde her biri ayrı iş yaptılar. Bu yüzden aralarında bazı şeyler meydana geldi, birbirlerine düşman olmaya başladılar. Çünkü her biri kendi hakkına razı olmadı ve diğerinin hakkına geçmek istedi. Böylece san'atlardan üç çeşide daha ihtiyaç oldu. Biri saltanat ve siyaset (idare), diğeri kadılık ve hâkimlik, diğeri de insanlar arasında onunla kanun teşrii yapılan fıkıh san'atlarıdır. Her ne kadar bunların çoğunun el ile alakası yoksa da, her biri birer san'attır. İşte bu sebeple, dünya meşgalesi çoğaldı ve karıştı. İnsanlar onun arasında kendilerini kaybettiler ve

⁵⁸ Platon, *Devlet*, s. 55.

⁵⁹ Platon, *Devlet*, s. 56.

başlangıçta bunların esasının üç şey olduğunu anlayamadılar. Bütün bunlar yemek, giymek ve mesken içindir. Bu üç şey de beden için lazımdır.⁶⁰

Burada, başlangıçta da ifade edildiği üzere, yukarıda vurgulanan görüş benzerliklerinin -ve hatta yerine göre örtüşmesinin- etkileşim ile birlikte, -belki de- en önemli belirleyicisinin insanlığın asli/ortak ihtiyaçlarının olduğu yeniden hatırlatılmalıdır.⁶¹ Başka bir deyişle, -yine etkileşim ile birlikte- asli/ortak/benzer ihtiyaçların veya kısaca benzer şartların, benzer tepki yahut sonuçları zuhura getireceği ya da benzer kurumları teşekkül ettireceği unutulmamalıdır.

2- Timar'dan Lonca'ya Bazı Kurumsal Benzerlikler

a) Timar Sistemi

Ömer Lütfi Barkan'a göre, "İştikakı hakkında vazıh bir neticeye varılamayan timar tabirinin, sonradan delalet ettiği müessese, para iktisadiyatının yeter derecede gelişmemiş olduğu devirlerde, büyük bir kısmı aynen mahsul olarak toplanmakta olan vergi gelirlerinin nakli, paraya çevrilmesi, merkezi bir devlet hazinesi halinde toplanarak oradan dağıtılması ve bu dağıtılacak maaşlarla vazife sahiplerinin buldukları yerlerde geçimlerini temini gibi işlerin güçlüğü karşısında veya askeri ve siyasi diğer tarihi sebeplerle şarkta ve garpta muhtelif devirlerde türlü şekillerde mevcut olmuş ve burada tatbik edilmiş olan benzeri usuller, Osmanlı İmparatorluğu'nda da Timarlı sipahi denilen bir eyalet süvari ordusunun teşkilatlandırılmasında asırlar boyunca başarıyla kullanılmıştır."⁶² Halil İnalçık'a göre de, benzer şekilde "-Tipik Osmanlı eyaletlerinde geçerli olan- bu sistem, büyük bir imparatorluk ordusunu ortaçağ ekonomisine dayanarak ayakta tutabilme kaygısından doğmuş ve imparatorluğun eyalet yönetimiyle mali, toplumsal ve tarımsal politikalarına biçim vermiştir. Nitekim bu politikaların hemen hemen hepsi, devletin askeri ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla geliştirilmişti. Para darlığı Ortadoğu devletlerinin temel sorunlarından biriydi. Altın ve daha da önemli olan gümüş, para sisteminin temeliydi. Bu metallerin kıtlığı karşısında devlet, büyük çaplı girişimler, özellikle de beslediği büyük bir ordu için para bulmakta zorlanırdı. Öte yandan, aynı nedenlerden ötürü, köylüler de en önemli vergi olan tahıl öşrünü nakit olarak ödeyemedikleri için, aynı olarak öderlerdi. Ortaçağ devleti ise, aynı ödenen vergiyi toplayıp paraya çevirme olanaklarından yoksun olduğundan, bu gelir kaynaklarını mültezimlere satardı. Böylece devlet gelir kaybeder, ordunun ma-

⁶⁰ İmam Gazali, *Kimyâ-yı Saâdet*, (Farsça Aslından Tercüme Eden: Faruk Meyân) İstanbul 1979, s. 52-53.

⁶¹ Bu düzlemde "Geçmişin zirai toplumlarının hepsinde, bilinen yahut işletilebilen enerji kaynakları sınırlı olduğu için, halkın büyük çoğunluğu gıda, giyim ve mesken gibi en basit ihtiyaçlarını karşılamaktan öteye nadiren geçebiliyor, hatta çok kere onları bile zorlukla karşılayabiliyordu. Aynı toplumlarda mevcut kaynakların da hemen hemen tamamı ziraat, dokuma sanayi ve inşaat sektöründe kullanılıyordu. (Cipolla, *Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi*, (Çeviren: Mehmet Sırrı Gezgin), İstanbul 1980, s. 57, 58)" alıntısı kayda değerdir.

⁶² Ömer Lütfi Barkan, "Timar", *Türkiye'de Toprak Meselesi* (Toplu Eserler 1), İstanbul 1980, s. 806.

Gazi

aşlarını ödeyebilmek için gereken parayı toplayamazdı. Bu yüzden, devletin tarım gelirlerini askerlere tımar olarak tahsis etmesi, Ortadoğu'nun Müslüman imparatorluklarının en eski geleneklerinden biri haline gelmiş, askerlerin maaş yerine doğrudan doğruya bu gelirleri köyde oturup toplaması gerekmiştir. Başlıca gelirleri askerlere maaş olarak bırakılan bu toprak birimleri, Bizans'ta⁶³ pronioia, İslam ülkelerinde ise iktâ' veya tımar diye bilinirdi."⁶⁴ İlber Ortaylı'ya göre de, "Tımar'ın kökenini Abbasi, Bizans ve Sasani devlet yönetimi geleneği ve toplum düzeninin esaslarında aramak gerekir. Bu sistem para ekonomisinin gelişmediği (aynı şartlar Avrupa'da feodaliteyi hazırlamıştır⁶⁵) bir toplumda ortaya çıkar demiştik. Vergi tahsil güçlüğünden başka, geleneksel devletin kamu görevlerini yerine getirecek merkezîyetçi bir idareye sahip olamayışı bunun bir başka sebebidir. Merkezin güçlü bir kontrol kurmasını sağlayacak teknolojik şartlar (ulaşım, bürokratik kayıt sistemleri, haberleşme gibi) gelişemediğinden, imparatorluklar idari yapının tutarlılığını sağlamak için bu gibi bazı kurumlara ve otorite paylaşımına başvurmak zorunda kalırlar. Sasani feodalitesi, dönemine özgü merkezîyetçiliğini bu gibi kurumlar sayesinde koruyabilmiştir. Araplar (havale), Bizanslılar, Selçuklu ve İlhanlılar (ikta) benzer sistemleri benimsemişlerdir. Bu benzerlikleri ne tesadüf, ne de sadece kültürel alışveriş diye yorumlamamıza imkân yoktur. Bu toplumlarda tarımsal üretimin temel uğraş olması aynı ihtiyacı yaratmıştır. Tımar sistemi Osmanlılar'ın tarih sahnesine çıkışı sırasında Anadolu'da tarihi şartlar ve etkiler sonucu biçimlenmişti. Deği-

⁶³ "(Bizans'ta) VII. yüzyıldaki soyluluk karşıtı tepkiden itibaren, bir yandan Roma döneminin büyük yönetim geleneklerini korumuş olan ve öte yandan da sağlam bir ordu oluşturma gereksinimiyle uğraşan hükümet, devlete karşı askeri yükümlülükler taşıyan tasarruf hakkı karşılığında verilen topraklar yaratmıştı: bunlar bir anlamda gerçek fieflerdi ama Batı'dakilerden farklı, mütevazı kırsal işletmelerden oluşan köylü fiefleri olmalarıydı. Bizans imparatorlarının, artık, "askerlerin malvarlıklarını", aslında daha genel olarak küçük mülk sahiplerini, zenginlerin ve güçlülerin saldırılarına karşı korumaktan daha önemli bir kaygıları olmayacaktı. Bununla birlikte, XI. yüzyılın sonuna doğru öyle bir dönem geldi ki, sürekli borçlanmak durumunda kalan köylülerin özerkliklerini korumalarını giderek güçleştiren ekonomik koşullarla boğuşmak zorunda kalan ve içerdeki kavgalardan dolayı zayıflamış olan imparatorluk, artık serbest köylü üreticiler yararına hiçbir koruma sağlayamamaya başladı. Bu noktadan sonra, yalnızca önemli mali gelirleri kaybetmekle kalmadı, aynı zamanda gerekli askeri birlikleri kendilerine bağımlı köylülerden toplayabilen tek güç olan yerel yöneticilerin de insafına kalmış oldu.". Marc Bloch, *Feodal Toplum*, (Türkçesi: Melek Fırat) İstanbul 2007, s. 734.

⁶⁴ H. İnalçık, *Klasik Çağ*, s. 111, 112.

⁶⁵ Marc Bloch'a göre (de), Avrupa feodalitesinin ortaya çıkışı, daha eski toplumların aniden dağılmasının bir sonucudur. Gerçekten de, başlangıcından beri çok farklı gelişmişlik düzeyinde bulunan iki toplumun kaynaşmasını hızlandırarak her ikisinin de yönetim kadrolarını dağıtan ve çok ilkel nitelikteki toplumsal alışkanlıkları ve düşünce biçimlerini yeniden yüzeye çıkaran -daha önce söz konusu edilen nüfus hareketliliğine de bir örnek olduğu vurgulanarak- Germen istilalarının yol açtığı büyük kargaşa olmasaydı feodaliteyi anlayamazdık. Kesin olarak, son barbar saldırılarının yarattığı ortam içinde kurulmuştu. İnsanı ilişkilerde büyük bir azalmanın, maaşlı memurluğa olanak vermeyecek şekilde para dolaşımında bir gerilemenin ve algılanabilen ile yakında olana bağlı bir zihniyetin egemen olduğu bir ortam söz konusuydu. Bu koşullar değişmeye başladığında, feodalitenin de sonu gelmeye başladı. (Marc Bloch, *Feodal Toplum*, s. 732, 733).

Görüş

Akademik
Bakış

24

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

şik adlarla da olsa yaşayan bu sistemi bir orijinalite diye adlandırmadan evvel, karşılaştırmalı olarak etraflı bir biçimde araştırılmalıdır. Bizans ve Balkanlar'ın durumu ise Türkiye'de tarihçiler tarafından en az bilinen konular arasındadır. Herhalde Osmanlı miri rejimini anlamak için Roma ve Justinianus hukukunu, Balkan ve Avrupa feodalitesinin özelliklerini⁶⁶ de gözden uzak tutmamak gerekecektir.⁶⁷ Bu çerçevede, Fuat Köprülü'nün "Bu küçük araştırmamızda, sa-

⁶⁶ Burada, Avrupa feodalitesine matufen, "Bir feodal derebeyi bir ordu hazırlamak, Haçlılara katılmak veya Avrupa'da hızlı bir şekilde yayılmış olan lüks eşyaları satın almak istediğinde belli başlı tek bir ekonomik zenginlik kaynağına sahipti; Toprağa. Feodal geleneğe göre, toprağına başkasına devredemez veya satamazdı; fakat onu parçalara bölerek, özerklik payesi vermek suretiyle eski kentlerin büyümesini teşvik ederek ve yeni merkezler kurarak yıllık kira gelirini artırabilirdi. (Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, (Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği), (Çevirenler: Gürol Koca, Tamer Tosun), İstanbul 2007, s. 329)." açıklaması zikre değerdir.

⁶⁷ İ. Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s. 124, 125. Anlaşılacağı üzere, timar sistemi ile Batı feodalitesi (feodalizm) arasında (bile) bazı benzerlikler bulunmaktadır. Bununla birlikte, (-bu meyanda, metin içinde (de) sık sık vurgulanan benzerlik tavsifiyle de belirtilmeye çalışıldığı hatırlatılarak-, bu makalede, -timar sistemi ve batı feodalitesi bir yana-, söz konusu edilen diğer kavram, kurum vs.'nin de birbirleriyle -her zaman/yerde ve her yanıyla bütünsel olarak- bire bir aynı ya da özdeş olduklarının kast edilmediği, İ. Ortaylı'nın "Kuşkusuz timarlı sipahi hukuki ve politik kültürel alt yapı açısından Batı feodalitesinin "baron"u değildir (İ. Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s. 124)" açıklaması da vurgulanarak, -bu sefer de- esasen farklılıklar adına, yazılacak olursa:) H. İnalıcık'a göre, Timar sistemi, yüzeysel olarak ortaçağ Avrupa feodalizmine benzer; ancak ikisi arasında (özellikle merkezîyetçilik açısından) temel ayrılıklar vardır. Devlet, timar sistemini uygulayabilmek için, toprak üzerinde hiçbir özel iyelik hakkıyla engellenmeksizin kendi mutlak denetimini kurar. Osmanlı Devleti, daha önceki İslam devletleri örneğine uyarak, bütün tahıl ekilen tarım topraklarının "miri" yani devlete -her zaman/yerde ve her yanıyla bütünsel olarak- ait olduğunu ilan etmiştir. Devletin buna o kadar önem verirdi ki, gerçekçe kanunnamelerin başlıca maddeleri, sipahiyile reaya arasındaki ilişkileri düzenleyen maddelerden oluşmuştur. Kurallara aykırı hareket eden sipahi, tımarını yitirebilirdi. Bu bakımdan reaya, hiç kuşkusuz, ortaçağ Avrupası'nın serflerinden daha şanslı bir durumdaydı. Aradaki başlıca fark, Osmanlı köylüsünün merkezi bir devletin ve merkezi bir hukuk sisteminin koruması altında yaşamasındaydı. Gene de, 15. yüzyıl gibi erken bir dönemde reayanın durumuyla ilgili sultan fermanları, sipahilerle beylerin ayrıcalıklarını kötüye kullandıklarını gösterir. Kanunsuzlukların temel nedenlerinden biri, sipahilerin eski feodal gelenekleri sürdürme çabalarıydı. (H. İnalıcık, *Klasik Çağ*, s. 116). Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu reayasının büyük çoğunluğu, timar ve has topraklarına bağlı çiftçiler olmakla birlikte köylü sınıfı içinde farklılıklar da vardır. ... Durumları Batı Avrupa serflerinkine benzeyen "ortakçı kullar" da başka bir sınıf oluşturmakta idi. Bunlar genellikle, sultanların ve yönetici sınıf üyelerinin mülk ve vakıflarında çalıştırdıkları savaş tutsakları ya da satın aldıkları kölelerdir. Bu tür toprakların iyeliğini ellerine geçirenler, tarım emekçisi olarak tahrir defterlerine kayıtlı reayayı çalıştıramayacağı için, kayda geçirilmemiş reayayı topraklarına çekmeye ya da köleler satın alıp toprağa yerleştirmeye çalışırlardı. Yönetici sınıfa ait mülklerin çoğu böyle kurulmuştur. (H. İnalıcık, *Klasik Çağ*, s. 117). Nihai olarak bakıldığında, Batı feodalitesi (feodalizm) ile Osmanlı timarı arasında -özellikle üretimin esasen toprağa dayanmasından kaynaklanan- bazı benzerlikler bulunmakla birlikte, zaman zaman da vurgulandığı üzere, (Batı/ Kuzey) Avrupa'nın coğrafi koşullarından da kaynaklanmak üzere, -daha sonra Avrupa'da farklı bir -siyasi, sosyal, ekonomik vs.- yapının ortaya çıkmasına da sebep olacak olan- özellikle idari açıdan önemli ayrılıklar da bulunmaktadır. Bu cümleden de olarak, Batı feodal dünyasında, genel olarak devlet gücünün belli ölçüde yok olarak, yerini biatlerin dallanıp budaklanmasına ve birbirlerinin içine girmesine tanık olunmaktadır. Buna karşılık, Osmanlı padişahı, vezir-i azam ve divanın yardımcılarıyla birlikte, köklerini İmparatorluğun dört bir yanına kadar uzatan bir yönetsel piramidin

Gazi

Akademik
Bakış

25

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

dece, Osmanlı tımar sisteminin Bizans'tan mı yoksa Selçuklular'dan mı geldiği meselesini izaha çalıştığımızdan, daha fazla tafsilata girişmeyeceğiz. Yoksa bu sistemin bütün Türk ve İslam âlemindeki çeşitli tecellileri, onların birbirleriyle mukayesesi, Eski Türkler'de buna benzer müesseselerin bulunup bulunmadığı meselesi, hulasa bu gibi birçok noktalar daha vardır ki, bunlar hakkında şimdiye kadar yapılan tetkikler çok sınırlı ve yetersizdir. Şimdilik, bu tetkimizin neticesi olarak, Osmanlı tımar sisteminin, ne İstanbul fethinden evvel ne de sonra, Bizans'tan alınmış olmayıp Anadolu Selçuklularından kaldığını kesin olarak söyleyebiliriz.” derken, bu arada Köprülü'nün uzun dipnotlarından birisi içerisinde kaybolmuş olan, “İslam devletlerindeki iktâ' sisteminin Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda maruz kaldığı değişimin sebeplerini araştırmak mevzuumuzdan hariçtir. Ancak şu kadarını söyleyelim ki, şimdiye kadar asla tetkik edilmeyen bu mühim ve karışık mesele üzerinde çalışmak isteyenler, daha İslamiyet'ten evvelki Türk devletlerinde askeri tımar sisteminin mevcut olup olmadığını düşünmek mecburiyetindedirler. Eski Çin'de ve Japonya'da bir nevi feodalite mevcut olduğu, bu gün artık bir mütearifedir. Çin medeniyetiyle sıkı temasta bulunan ve bir takım idari müesseselerini onu taklid ile vücuda getiren eski Türk devletlerinde de feodal seciye açık bir surette göze çarpmaktadır. Bu hususta yapılacak tetkiklerin mühim neticeler verebileceğine bir misal olmak üzere, Çin imparatorunun (M.S. 718'de) Türkes hükümdarı Su-lu'ya diğer bir takım unvanlar ve hediyelerle birlikte “üç bin ailenin gelirini muhtevi bir apanaj: un apanage comportant les revenus de trols mille foyers” verdiğini zikredebiliriz. Bu belirli kıymete malik bir iktâ'dan başka bir şey midir? Çin menbalarının Eski Türkler hakkında verdikleri malumat arasında, eski Türk devletlerinde bu cins iktâ'ların mevcudiyetini gösteren çeşitli kayıt-

tesinde yer almaktadır. (Genel olarak bakıldığında) Merkezi iktidarın müfettişleri, yasakçıları ve yargısal gücün temsilcileri, kadıları merkeze ait olan memurları ve yasaların doğru uygulanmalarını gözetim altında tutmaktadırlar, eminler de kendi cephelerinden, devlet maliyesine ilişkin her şeyi denetimleri altında tutmaktadırlar. Kaynakların ekonomik ve yönetsel anlamda iyi idare edebilmek kastıyla, Osmanlı merkezi tahrirler yaptırmaktadır. (Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XV. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, (Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1985, s. 100). Oysaki feodalizmde hiç kimse tam anlamı ile hükümlan değildi. Kral ile halk ve lord ile vassal, bir cins “mukavele” ile birbirlerine bağlıydılar. Bu mukaveleye aykırı hareket edilirse, karşılıklı hak ve görevler sona ermekteydi. Bu durum, sık sık karışıklıklara, siyasal istikrarsızlıklara ve hatta savaflara yol açmışsa da, gelecek çağların “anayasal hükümet” anlayışı, işte feodalizimin bu mukaveleye dayanan niteliğinden doğacaktır. (Oral Sander, *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e*, Ankara 1995 (4. Baskı), s. 54). Yine, O. Sander'e göre “feodalizm” sözcüğü, Batı ve Kuzey Avrupa dışındaki yerlerde ortaya çıkan benzer kurumlar için kullanılırsa, bu doğru olmaz. Eski Çin'deki toprak rejiminin, köylünün korunma karşılığında, “lord”un toprakları üzerinde çalışmasına dayandığı doğrudur. Ama, zamanla soylu “lord”ların yerini bir tip hükümet memurları almış ve Avrupa feodalizmindeki “mukavele” ilişkisi Asya rejimlerinde gerçekleşmemiştir. Asya'nın oteki uygarlıklarında da durum hemen hemen aynıdır. İşte, Batı ve Doğu “feodalizm”leri arasındaki asıl fark burada ortaya çıkıyor. Konuyu biraz daha açmak gerekirse; Avrupa'da toprak sahibi olan lord, Doğu'daki toprak sahibinin aksine, hemen önemli bir kişi haline gelip, kralla karşılıklı hak ve görevlere sahip olurken, Doğu'daki karşısı her an yerinden atılabilecek bir cins “devlet memuru”nun ötesinde toplumsal ve siyasal bir statüye erişmemiştir. ... (O. Sander, *Siyasi Tarih*, s. 54). Bu kısmi özgürlük ve kendi kendine yönetim Avrupa'ya dünya üstünlüğü sağlayacak olan Rönesans'ın doğmasında da etkili olmuştur. (O. Sander, *Siyasi Tarih*, s. 55).

Görüş

Akademik
Bakış

26

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

lara rastlanıyor. Her halde, Türk timar sisteminin menşelerini anlamak için bu hususta ayrı bir araştırmaya ihtiyaç vardır.”⁶⁸ açıklaması -özellikle eski Çin ile olan etkileşime işaret etmesi bakımından- oldukça manidardır. Bu bağlamda, (timar teşkilatına benzer sistemlerin varlığının Etiler’e kadar götürülebilirliği de vurgulanarak) İlber Ortaylı’ya göre, Timar sisteminin Bizans’tan veya İran’dan mı alındığı veya eski Türk geleneklerinden mi doğduğu gibi bir tartışmaya girmek beyhudedir. Gerçekten bu tip toprak ve gelir tahriri ve arazi gelirlerinin asker ve sivil görevlilere tevcihi bütün Ortadoğu imparatorluklarında, az çok benzerliklerle, rastlanan bir adettir. Bu sistem ortaçağ ekonomisinin ve teknolojisinin bir sonucudur. ...⁶⁹

b) Lonca Sistemi

Osmanlı şehirlerindeki esnaf teşkilatının kökeni (de), ne zamandan beri çeşitli fonksiyonlar ifa ederek sosyal ve ekonomik hayatı etkiledikleri meselesi, çeşitli araştırmacılar tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır.⁷⁰ Osmanlı şehir ekonomisinin en önemli yanını teşkil eden esnaf teşkilatının kökeni hakkında H. İnalçık’ın yorumu zikre değerlidir. O’na göre, “İslamî ve Ortaçağlar Avrupası esnaf birlikleri arasında yakın bir benzerlik vardır. Genellikle kabul edilen teoriye göre, Grek-Romen dünyasının korporasyonları Doğu’da İslam devletleri idaresi altında da devam etti, fakat X. yüzyıldan itibaren tamamiyle İslamî bir karaktere büründü. X. yüzyılda Abbasi halifelerine karşı dini, sosyal ve politik bir hareketin temsilcisi olarak ortaya çıkan Karmatîler bu mücadeleler sırasında loncalar halinde teşkilatlandılar. Böylece ilk İslamî loncalar, hem Karmatî birlikleri hem de mesleki organizasyonlar olarak ortaya çıktılar. XIII. yüzyılda Moğol yayılışından sonra tasavvufî fikirler ve özellikle fütüvve ahlâkiyatı, loncalar üzerinde büyük bir etki yaptı. Şehirlerde genç, evlenmemiş çalışanlardan oluşan fütüvve cemiyetleri, Roma İmparatorluğu’nun kardeşlik birliklerini hatırlatıyordu.”⁷¹ Fütüvve ahlâkiyatına göre, mükemmel bir insan cömert, fedâkar,

⁶⁸ M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul 1986 (2. Basım), s. 129-130.

⁶⁹ İ. Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s. 127. Nicoara Beldiceanu’ya göre de “Timar Osmanlı Devleti’nin öncesine ait bir kurumdur ve kökenlerinin izi Anadolu siyasi oluşumları içinde kaybolmaktadır.” N. Beldiceanu, XIV. Yüzyıldan XV. Yüzyıla Osmanlı Devleti’nde Timar, s. 99.

⁷⁰ Örneğin, Gabriel Baer, XV. yüzyıla kadar Türkiye’de mesleki teşkilatlanmanın mevcudiyetini gösteren delillerin bulunmadığını, XIII. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu’daki Ahi hareketinin aslında mesleki olmayan bir karaktere sahip olduğunu iddia etti. G. Baer, Taeschner ve Babinger’in verdiği bilgilere dayanarak, Ahiliğin çok daha geniş kapsamlı bir hareket olduğunu ve menşesinin İslamiyet’in ilk devirlerine kadar çıkarılan ve Abbasi Halifesi Nâsır Dinillah (1180-1225) zamanında çok belirgin teşkilat haline gelen fütüvve mistik hareketi ile ilişkili olduğunu ve sadece sanatkarları içine almayıp, sosyal hayatın her dalını moral yönü ile kapladığını savunmaktadır. Fakat Ahi hareketinin genişliğine, mistik özelliğinin baskın olmasına rağmen, XIII ve XIV. yüzyıllar Anadolu’sunda, özellikle sanat sahibi şehir sakinlerinin Ahiliğe vücut verdiği biliniyor. O yüzden, Osmanlı esnaf teşkilatını, İslami ve Orta-Doğu kökeninden ayrı düşünmemelidir. Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara 2006, s. 178.

⁷¹ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 178. Ayrıca Bkz. H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 157. Bu tür birlik ve kardeşlik dernekleri, daha önce de gördüğümüz

disiplinli, büyüklerine bağlı, kendini bilen bir kimsedir. Fütüvve kurallarının etkisinden sonra, böyle bir birliğe giriş, yukarıdaki örnekleri sembolize eden bir merasimi gerektirmeye başladı. XIII. ve XIV. yüzyıllarda bu hareket, Ahilik adı altında Anadolu cemiyetine de hâkim bir unsur oldu. Şehirlerde her sanat dalının mensupları, fütüvve prensiplerine göre, kendilerinin seçtiği bir ahînin liderliğinde teşkilatlandılar. Bu devirde Anadolu'da kuvvetli bir merkezi otorite olmadığı için ahîler, birtakım resmi fonksiyonlar da ifa ettiler ve şehirlerde politik kuvvet haline geldiler. Gerçekte, İslamî esnaf birlikleri başlangıçta idareci ve askeri sınıfın hâkimiyetine karşı halkı temsil ediyorlardı. Fakat mutlakiyet ve merkeziliğin gelişmesi ile devlet onları gittikçe artan kontrolü altına aldı. Ahîlik basit bir lonca teşkilatı haline geldi, ancak fütüvve gelenekleri bu loncalar için de devam ediyordu.⁷²

Loncaların ve meslek birliklerinin ideolojisi her yerde dinsel ve ahlaki temellere dayanıyordu. Her birliğin ve loncanın peygamberler ve din büyüklerinden birer piri vardı. Örneğin Floransa'da noterlerin piri İncil yazarlarından St. Lucas'dı. Başka loncaların başka piri vardı. Ortaçağ Avrupa loncalarının yarı dini eğlenceleri vardı. Aynı törenler doğudaki esnaf loncalarında da görülür. Meslek dayanışması, dinsel ideoloji geleneksel toplumlarda sırf zanaatçılar arasında değil, bürokratlar, âlimler arasında da görülür. Anonimleşmiş güvence sisteminin bulunmadığı bir toplumda bu gerekli bir yaşama aracıdır. Özellikle geleneksel toplumdaki otorite boşluğunu kendi alanlarında doldurmak gibi bir toplumsal fonksiyonu olan esnaf birliklerinde bu psikolojik bağın kaçınılmazlığı tartışılmaz.⁷³

Benzerlikler bağlamında, -eğer Londra adı geçmese, esas itibariyle, Osmanlı loncalarının anlatıldığı izlenimi veren- "Debbağ diye birini işittiniz mi hiç? Bu günlerde pek kullanılmayan bir kelime, çünkü artık yaşamayan bir meslekle ilgili. Deriden kösele yapanı anlatır. Ondördüncü yüzyılda, Londra'da, bu iş büyük bir işti ve bir debbağlar loncası kurulmuştu. Bu loncanın 1346 tarihli yönetmeliğinden esnaf loncaları hakkında bazı şeyler öğreniyoruz. (1) ...

gibi, Roma İmparatorluğu'nda kent zanaatçılarında, hatta daha da öncesinde, III. yüzyılda Yunanistan'da mevcuttu; sonra da Bizans'ta varlıklarını sürdürdüler. Yazılı belge eksikliği nedeniyle bağlantılar muğlak olsa da, eski bir olayın, İskender'in muhteşem fetihlerinin anısının, uzun süren hükümdarsız Romanesk ara dönemde halk mitolojileri sayesinde okuma yazma bilmeyenlerin hafızalarında canlı kalabildiğini biliyoruz; bu yüzden bu tür zanaatçı kardeşliği fikri -hatta örnekleri- tamamen yok olmamış olabilir. Almanya'nın en eski lonca örneğinin, Worms kraliyet fermanlarıyla (897-904) kurulan birliklerin, taşıma işçilerinden üyeleri olarak söz etmesi eski Roma loncalarıyla aralarında bir bağ olduğuna bir işaretir. Bu bir yana, cenaze birlikleri dışında kayıtları mevcut ilk loncalar, Almanya'da 1099'da kurulan Mainz dokumacılarının loncalarıdır. Daha da önce, Pavia 1010'da, Fransa'da St. Omer 1050'de bir loncaya sahip olmakla övünmekteydi. Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, s. 336.

⁷² Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 178, 179. Ayrıca bkz. H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 157, 158. Osmanlı Devleti'nin menşei itibariyle esnaf teşkilatının fütüvve ve ahî teşkilatıyla ilişkisini tanıdığı anlaşılıyor. Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 179.

⁷³ İ. Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s. 297, 298.

Görüş

Akademik
Bakış

28

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

adı geçen zanaattan biri yaşlandığı için veya artık çalışmadığı için yoksulluğa düşerse... iyi tanınmış bir adamsa her hafta 7 denarii yardım görecektir. (2) Ve adı geçen zanaatta hiçbir yabancı çalışmayacaktır... ancak bir çırak ya da adı geçen şehrin özgür insanları arasında kabul edilmiş biri çalışabilir. (3) Hiç kimse başkasının yanında çalışan adamı ustasının izni olmadan kendi yanına alamayacaktır. Ve adı geçen zanaattan biri evine iş almış ve bitiremiyorsa... adı geçen işin kaçırılmaması için adı geçen zanaattan ötekiler ona yardım edecektir. (4) Herhangi bir yardımcı ustasına karşı gerekli davranışı göstermezse ve ona karşı başkaldırırsa adı geçen zanaattan kimse ona iş vermeyecektir. Şehremini ve Şehir Meclisi üyeleri önünde özür dilemesi gerekecektir. (5) Ayrıca adı geçen zanaattan insanlar yılda bir kere... iki adam seçecekler... ve bunlar o yıl boyunca işin ve zanaatla ilgili her şeyin denetimini yapacaklar ve bu iki insan Şehremini ile Şehir Meclisi üyelerine tanıtılacaklar... adı geçen zanaatla ilgili bütün kusurları dostluk veya düşmanlık gözetmeden araştırıp soruşturacaklarına ve adı geçen Şehremini ve Meclis üyelerine olduğu gibi anlatacaklarına dair onların önünde yemin edeceklerdir. Ayrıca kusurlu ve hileli işlenmiş bütün deriler müsadere edilecektir.⁷⁴ alıntısındaki açıklamalar gerçekten de etraflı olarak düşünmeye değerdir.⁷⁵

Anlaşılabacağı üzere, lonca sistemi de esasen Eski/Geleneksel Dünya şartlarının bir ürünüydü. Bu cümleden de olarak, -H. İnalçık'a göre- lonca sistemi, ekonomik bakımdan arz ve talep kuralının gereklerini, belli güçlükler karşısında yerine getirme çabasıdır. Lonca temsilcileri hammaddeleri pazardan sabit bir fiyatla toptan alır, ustalara dağıtırdı; çünkü modern döneme kadarki ulaşım sisteminin ıskallığı yüzünden bu mallara sınırlı miktarda ulaşılıyordu. Hammaddelerin, başkalarının ya da fırsatçıların ellerine düşmeden, ilgili loncalara uygun bir fiyatla ulaşması ve lonca ustaları arasında hiçbirini işsiz bırakmayacak biçimde dağıtılması gerekiyordu. Lonca örgütünün varlığının başlıca sebebi buydu.⁷⁶ Yine, genelde, Osmanlı üretim ve pazarlama sistemi, ortaçağın yerel kasaba ekonomisi kurallarını izliyordu. Bu ekonomi sisteminde üretim, kasaba ve ona bağlı köyler için belli sınırlı bir nüfus için yapılırdı, yani

⁷⁴ Leo Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla* (Çeviren: Murat Belge), İstanbul 2007, s. 69.

⁷⁵ Eski doğu ve batıdaki -esasen- kurumsal benzerliklere dair "imarethaneler de ortaçağa ait bir belediye kurumuydu; zira yoksul ve düşkünlere bakmak Hıristiyan hayırseverliği anlayışında zorunluydu. Ortaçağın son dönemlerinde kentlerdeki imarethaneler güzelliğiyle hiç de yabana atılamayacak cinsten binalardı; fakat sayılarına bakılırsa, yoksulluk zenginlik ile birlikte artmıştı. Son olarak, yine tarihte ilk kez ortaçağın son dönemlerinde yaşlıların bakımı için kurulan kurumlar kentlerde yaygınlaştı. Brugge, Amsterdam, Augsburg gibi kimi yerlerde bu kurumların ortak bahçeleri ve şapelleriyle oluşturduğu küçük mahalleler, günümüze kadar bozulmadan kalmış ve kentin güzellik havuzları olmuştur. (Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, s. 333)" alıntısı da kayda değerdir. Başka bir örnek olarak, "Narh ve Adil Fiyat" konusunda bakınız: Sabri, F. Ülgener, "İslam Hukuk ve Ahlak Kaynaklarında İktisat Siyaseti Meseleleri (Fıkıh ve Ahlak Doktrinlerinde Narh Siyaseti ve Müdahalecilik Meselesi Üzerine Umumi Bir Deneme)", *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*, Ankara 1984, s. 119-148.

⁷⁶ H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 162.

Gazi

Akademik Bakış

29

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

pazar ve üretim sınırlı idi. Esnaf, hırfetler için, liberal bir ekonomide olduğu gibi, daima genişleyen bir pazar için üretim yapma imkânı yoktu. İhtiyaçtan fazla üretim, fiyatların düşmesine, eksik üretim fiyatların artmasına yol açacağından üretici sayısı da sınırlı kalmak zorunda idi.⁷⁷ Dolayısıyla lonca yapısını belirleyen ekonomik etmenlerden biri de pazarın sınırlı olması idi. Ekonomik sistemin gelişmemiş olması ve ulaşımın ilkelliği, kasaba ve küçük kent loncalarının ancak kent ve çevresindeki köylerden oluşan sınırlı bir yerel pazar için çalışması demektir.⁷⁸

Burada -daha önce de yazılanlar bağlamında, genel olarak İlber Ortaylı'nın açıklamaları kayda değerdir. O'na göre: Tarihçiliğimizde Osmanlı yönetimi üzerinde Bizans etkileri öteden beri tartışıla gelmiştir. Gerçekte Ortadoğu-Akdeniz bölgesinin büyük imparatorluklarında önce coğrafi ve teknolojik şartların, ikinci olarak kültürel etkileşimin yönetim sisteminin temelini oluşturması dolayısıyla, temel kurum, kanun ve geleneklerde pek çok benzer yönler vardır. Bu geleneksel yapı yakın çağlara kadar pek yavaş bir değişme göstermiştir. Bu nedenle bir kurum hakkında hüküm verirken onu Sasaniler, Bizans, Araplar, Selçukiler ve Osmanlılar da arayıp karşılaştırma yapmak kaçınılmaz bir araştırma ve düşünme metodu olmalıdır. (Bu meydana F. Köprülü'nün iktâ/timar sisteminin izlerini/köklerini Çin'de aramak gerektiğine dair daha önce "timar" bahsinde yazdıklarımızın hatırlanması gerektiği de vurgulanmak üzere) Bizans ve Osmanlı müesseseleri arasındaki devamlılığa etkili bir biçimde yaklaşan ve olumsuz kanaatler serdeden ünlü tarihçimiz Fuat Köprülü'dür. Köprülü bu konudaki makalesinde Rambaud, Mordtmann, Oberhummer, Scala gibi tarihçilerin, aşikâr Bizans tesirlerinden söz etmelerini gerçeğe aykırı bulan bir tutumdadır ve Osmanlı kurumlarının köklerini İran ve İlhanlı ve Asyaî Türk geleneklerinde arama eğilimindedir. Bu makale birçok gerçeklere işaret etmekle beraber Köprülü, Bizans, Roma ve hatta Sasani kaynaklarına inemediğinden tek yönlüdür. Aynı şekilde ismi geçen yazarlar da sınırlı alanlarda karşılaştırma yaptıklarından kesin sonuçlar veremiyorlar. Bu mesele sadece Bizans, İran, Arap ve Türk kaynaklarıyla değil, eski Roma ve eski Şark devletlerini de incelemekle çözümlenebilir. Araştırmalar büyük medeniyetlere beşik olan bölgemizin tarihini derinden incelemek şeklinde yürümelidir. Herhalde Bizans başlı başına bir sentez olarak, Akdeniz-Ortadoğu uygarlığının binlerce yıllık tarihinin önemli kesitidir. Bu yüzden hiç değilse bazı temel kurumlarını gözden geçirmemizde yarar vardır. On bir asırlık hayatı olan bu devlet, tarihte harika bir yönetim sistemi olarak belirir. ... İşte bu sistemin temelinde eski Roma ve eski şarkın kalıntıları kadar, devamlı kendini yenileyen bir organizma, ortaçağların İran'ı, İslam İmparatorluğu ve hatta Akdeniz İtalyan devletleriyle sürekli bir etkileşimi de görmek mümkündür.⁷⁹

⁷⁷ Halil İnalçık, (*Seçme Eserler II*) *Devlet-i Aliyye (Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I)*, İstanbul 2009 (30. Baksı), s. 297.

⁷⁸ H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 162.

⁷⁹ Bkz. İ. Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s. 29, 30, 31.

Görüş

Akademik
Bakış

30

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

Bu bağlamda “benzer/ortak ihtiyaçlar” ve “karşılıklı etkileşim” gerekçelerini birleştirmesi açısından, Cipolla'nın esasen altyapı şartlarına dair -bir bakıma ayrıntı denilebilecek bir hususta- yazdıkları zikre değerlidir. Bu cümleden olarak, “Arazi sulama, sun'î gübre kullanma ve nadaslama alanında da buluşlar ve ilerlemeler görüldü. Üçlü nadas sistemi eski Yunan'da, milat'tan önce muhtemelen 4. yüzyıldan beri biliniyordu. Bütün bu buluşları eski çağda ve orta çağda, asırlar boyunca her topluluk kendi çevre ihtiyaçlarına göre değiştirip geliştirdi. Tecrübe ve pratiğin katkıları ile gündün güne beslenip zenginleşen bu gelişme kuşaktan kuşağa, bir bölgeden diğerine intikal ettirilerek yavaş, ama zorlu bir şekilde durmadan büyüyen bir bilgi birikimini oluşturmuştur.”⁸⁰

Sonuç

Eski/Geleneksel Dünya'da, -birbirlerinden çok uzak mesafelerdeki yerlerde bile- pek çok konuda/alanda hem fikri ve hem de kurumsal dikkat çekici benzerlikler bulunmaktadır. Bu çerçevede (özellikle fikri benzerliklere örnek olarak verildiği belirtilmek üzere), Osmanlı adalet ve adalet dairesi (ne dayalı devlet)

⁸⁰ Cipolla, *Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi*, s. 35. Bu meyanda, büyük sosyal antropoloji âlimlerinden Amerikalı Ralph Linton'un, -kültürler arası alışverişin üniversal olmasına- dair, kendine has bir üslupla, yazdıkları da kayda değerdir. O'na göre, “Sabahleyin uyanan tipik bir Amerikalı'nın karyolası ilk defa Yakındoğu'da icat edilen bir biçime göre imal edilmiş, sonra Kuzey Avrupa'da bazı değişikliklere uğrayarak Amerika'ya intikal etmiştir. Üstündeki yorgan pamuktansa bu ilk olarak Hindistan'da, ketendense Yakındoğu'da yetiştirilmiş, eğer ipektense ipeğin kullanıma tarzı da Çin'de keşfedilmiştir. Bütün bu maddelerin iplik haline getirilme ve dokunması usulleri de Yakındoğu'da bulunmuştur. Yataktan kalktığı zaman ayağına geçirdiği makosen terlikler Doğu ormanlarında yaşayan Kızılderililer'in icadıdır. Girdiği banyonun teçhizatı yakın zamanlara ait Avrupa ve Amerikan icatlarının bir terkididir. Üstünden çıkardığı pijama Hindistan'da icat edilmiş bir çamaşırdır. Yıkandığı sabun da eski Gaul'lerin icadıdır. Bu Amerikalılar'ın giydiği esvapların aslı Asya bozkırlarında yaşayan göçebelerin kullandıkları deri elbiselerdir. Ayakkabıları Eski Mısır'da icat edilen bir usule göre de bağlanan derilerden çıkan kalıplara göre kesilip yapılmaktadır; boynuna bağladığı parlak renkli bir kumaş parçası olan kravatı da onyedinci yüzyıl Hırvatları'nın omuzlarına attıkları bir şalın bozulmuş, küçülmüş bir kalıntısıdır. Kahvaltı için dışarı çıkmadan önce baktığı pencerenin camları Mısır'da icat edilmiştir. Eğer yağmur yağıyorsa ayakkabılarının üstüne geçirdiği lastikler Orta Amerika yerlilerinin keşfettikleri kauçuktan yapılmıştır. Yanına şemsiye alıyorsa bu da Güney Asya'da icat edilmiştir. Başına geçirdiği şapkanın keçesi de Asya steplerinde icat edilmiş. Kahvaltıya giderken yolda bir gazete almak için cebinden çıkardığı bozuk paralar bir Lidya icadıdır. Lokantada yine başka kültürlerden geçmiş pek çok şeyle karşılaşacaktır. Önüne konulan tabak Çin'de icat edilen porselenin bir çeşididir. Eline aldığı çelik bıçak ilk defa Güney Hindistan'da kullanılan bir bileşimden yapılmıştır. Çatal Ortaçağ İtalya'sının bir icadıdır; kaşığın aslı da eski Roma'dır. Eğer bizim Amerikalı kahvaltıya portakalla başlıyorsa portakalın aslı Doğu Akdeniz'dir; dilimli kavun İran'dan, karpuz ise Afrika'dan gelmiştir. Sabahları kahve içiyorsa bunun aslı bir Habeşistan ağacıdır. Süt veya krem ile sağmak fikrinin aslı ise ineğin ilk defa ehlileştirildiği Yakındoğu'dur. Şeker de ilkin Hindistan'da imal edilmiştir. Meyve ve kahveden sonra kek ve benzeri yiyeceklere geçiyorsa bunlar da Anadolu'da yetiştirilmiş maddelerden İskandinav tekniğine göre yapılmaktadır. Bu keklerin veya çöreklerin üstüne döktüğü Akçaağaç pekmezi de Doğu ormanlarında yaşayan Kızılderili yerlilerin icadıdır. Bunlardan önce yumurta ve ince kıyılmış et dilimleri yemişe, yumurta Çin Hindinde ehlileştirilmiş bir cins kuştan temin edilmiştir; et dilimlerine gelince, ilk defa Doğu Asya'da ehlileştirilen bir hayvan etinden Kuzey Avrupa usulüne göre tuzlanıp tütsülendirilmektedir.” ...”, E. Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, s. 97, 98.

Gazi

Akademik
Bakış

31

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

anlayışının köklerini ya da onun başka örneklerini bir yanda Doğu'da (İran ve Hint'te) öbür yanda Batı'da (eski Yunan'da) da görmek mümkündür. Öte taraftan, Eski/Geleneksel Dünya'da farklı yer ve zamanlarda (esasen kurumsal benzerliklere örnek olarak verildikleri vurgulanmak üzere) Osmanlı timar ve lonca sistemine benzer kurumların varlığı da malumdur. Bu durum, (açıkçası, -kökleri kadim zamanların karanlık derinliklerinde belirsizleşerek kaybolan bu fikirler ve kurumlar arasındaki benzerlikler, daha doğrusu- fikri ve kurumsal benzerlikler), -özellikle maddi olarak bakıldığında- bir yanıyla, Eski/Geleneksel Dünya'da (da) benzer (özellikle teknolojik ve bu düzlemde ekonomik) şartlar ve ortak ihtiyaçların benzer tepki/sonuçları (teorik ya da pratik olarak, -benzer- anlayış/yaklaşım, kavram ve kurumları) ortaya çıkarması ile ilgili olduğu gibi, bir yanıyla da Eski/Geleneksel Dünya'da (da) kültürler/medeniyetler ya da devletler/toplumlar arası -karşılıklı- etkileşimin olması ile ilgilidir. Bu cümleden de olarak, -özellikle coğrafi farklılıklardan kaynaklanan bazı kıtasal/bölgesel ayrılıklar olmakla birlikte, genel olarak bakıldığında- söz konusu edilen Eski/Geleneksel Dünya şartları ile o dünyada olan anlayış, kavram, kurum ve saire arasında da, -yaşadığımız dünya şartları, özellikle, (tarım, ulaşım, iletişim vs. gibi alanlarda) gelişmiş/gelişen teknoloji ile bu dünyadaki (eşitlik, özgürlük, demokrasi vs. gibi) kavram/ideoloji ve kurumlar arasında olduğu gibi- yakın ve sıkı bir ilişkinin olduğu anlaşılmalıdır. Yine -anlaşılacağı üzere-, Eski/Geleneksel Dünya'da, -esasen teknolojik gerilik gerçeğinden kaynaklanan bir zehabın sebep olduğu/olabileceği- katı bir iletişimsizlik ve etkileşimsizlikten söz etmenin mümkün olmadığı da açıktır. Dolayısıyla, -coğrafi olarak bugünkü dünyadan daha küçük ve fakat hız odaklı bakıldığında bugünkü dünyadan daha büyük olan- Eski Dünya'da da o zamanın şartlarında, o zamanın yöntem ve araçlarıyla bir iletişim, etkileşim ve geçişlilik vardı. Bu bağlamda, -şu an için benzer şartlar ve ihtiyaçlar bir yana, bu sebeple de- bugünkü dünya gibi Eski Dünya da az çok birbirine benziyordu. Eski/Geleneksel Dünya'da da insanların hepsi her zaman yerlerinde oturmuyorlardı/oturamıyorlardı. O zamanlar da dünyada değişik neden ve amaçlarla gerçekleşen bir hareketlilik söz konusuydu. Burada, hemen, hatıra, savaşlar, dolayısıyla (cihangirler/fatihler istilalar/fetihler ile) kitlesel göçler/sürgünler ve ayrıca ticaret ve bittabi tüccarlar gelmektedir. Bunlardan başka, Eski/Geleneksel Dünya'da daha başka neden ve amaçlarla da -mesela Platon'unki gibi- seyahatler de yapılmaktaydı. Bu meyanda, Eski/Geleneksel Dünya şartlarının günümüze göre oldukça farklı ve esasen ağır olmasına ve bu bağlamda ulaşım ve iletişim araçlarının ilkel ve iletişimin oldukça zor olmasına rağmen, -insanlık tarihinde binlerce yıllık uzun bir süreci kapsayan- Eski/Geleneksel Dünya'da değişimin -yerine ve zamanına göre, neredeyse durgunluk mesabesinde- yavaş olması, o zamanın medeniyet, devlet, toplum ve düzenlerine etkileşim ve değişim için uzun bir süre kazandırmış, onlara bu hususta, yani etkileşmek ve değişmek için büyük bir imkân ve fırsat vermiş olduğu gerçeğinin göz ardı edilmemesi gerektiği de özellikle

Görüş

Akademik
Bakış

32

Cilt 6 Sayı 12
Yaz 2013

ifade edilmelidir. Öte yandan, bugünkü dünyada iletişimin Eski/Geleneksel Dünya'daki ile mukayese edilemeyecek kadar daha kolay ama değişimin özellikle teknolojik değişimin de fevkalade hızlı olduğu, bu yüzden de günümüz dünyasında -özellikle bazı alanlarda- değişimin takip edilebilmesinin oldukça zor olduğu da unutulmamalıdır.

Kaynaklar

- ARMAÇAN, Abdüllatif, Klasik dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler, Gazi Akademik Bakış, C. 5, S. 9, Kış 2011, s. 139-156.
- BARKAN, Ömer Lütfi; "Tımar", *Türkiye'de Toprak Meselesi* (Toplu Eserler 1), İstanbul 1980.
- BELDİCEANU, Nicoara; *XIV. Yüzyıldan XV. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, (Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1985.
- Beydaba-İbnü'l-Mukaffa; *Kelile ve Dimne* (Türkçesi: Selahattin Hacıoğlu), İstanbul 2006.
- BLOCH, Marc; *Feodal Toplum*, (Türkçesi: Melek Fırat), İstanbul 2007.
- CİPOLLA; *Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi*, (Çeviren: Mehmet Sırrı Gezgin), İstanbul 1980.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Nesayihü'l-Vüzerâ ve'l-Ümera veya Kitâb-ı Güldeste*, (Derleyen ve Çeviren: Hüseyin Ragıp Uğural), Ankara (T.T.K.), 1969.
- ERGENÇ, Özer; *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara 2006.
- FİNKEL, Caroline; *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü, 1300-1923*, (Çeviri: Zülal Kılıç), İstanbul 2010 (4. Baskı).
- EROL; Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, İstanbul 1986.
- EROL; Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul, 1989 (7. Basım).
- HOLT P. M., Lambton K. S., Lewis Bernard, *İslam Tarihi, Kültür ve Medeniyeti, C. I*, (Yayın Yönetmeni: İsmail Kılıoğlu, Çeviri Kurulu: İlhan Kutluer vd.), İstanbul 1988.
- HOWARD, Douglas A.; "Osmanlı Nasihatname Türleri ve Mit" *Erken Modern Osmanlılar, İmparatorluğun Yeniden Yazımı* (Virginia H. Aksan, Daniel Goffman, Çeviren: Onur Güneş Ayas), İstanbul 2011.
- HUBERMAN, Leo; *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla* (Çeviren: Murat Belge), İstanbul 2007.
- İbn-i Haldun, *Mukaddime* (I, Hazırlayan: Süleyman Uludağ), İstanbul 1988.
- İbn Haldun, *Medeniyetlerin Doğası, Mukaddime*, (Yayına Hazırlayan: Tarkan Tufan), İstanbul 2010
- İbn Teymiye; *Siyaset* (es-Siyasetü's-Şerriyye), (Türkçesi: Vecdi Akyüz), İstanbul 1985.
- İmam Gazali; *Kimyâ-yı Saâdet*, (Farsça Aslından Tercüme Eden: Faruk Meyân), İstanbul 1979.
- İNALCIK, Halil; "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul 2000.
- İNALCIK, Halil; "Şikâyet Hakkı: Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzar'lar", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul 2000.

Gazi

- İNALCIK, Halil; *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çeviren: Ruşen Sezer), İstanbul 2004 (4. Baskı).
- İNALCIK, Halil; (*Seçme Eserler II*), *Devlet-i Aliyye (Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I)*, İstanbul 2009.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad; *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul 1986.
- MUMFORD, Lewis; *Tarih Boyunca Kent, (Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği)*, (Çevirenler: Gürol Koca, Tamer Tosun), İstanbul 2007.
- Nizamü'l-Mülk; *Siyasetname* (Farsça Aslından Çeviren: Mehmet Taha Ayar), İstanbul 2011 (III. Baskı).
- ITZKOWITZ, Norman, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek* (Türkçesi: İsmet Özel), İstanbul 1989.
- ORTAYLI, İlber; *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara 2008 (İkinci Baskı).
- Platon, *Devlet*, (Çevirenler: Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz), İstanbul 2010 (XIX. Baskı).
- Sadi; *Bostan*, (Çeviren: Hikmet İlaydın), İstanbul 1992.
- SANDER; Oral, *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e*, Ankara 1995 (4. Baskı).
- TANER, Timur, *Osmanlı Kimliği*, İstanbul 1994 (İkinci Baskı).
- TOPDEMİR, Hüseyin Gazi, (Yayıma Hazırlayan); *Farabi, Doğu Bilgeliğinin Kapısı*, İstanbul 2010 (2. Baskı).
- ÜLGENER Sabri, F.; "İslam Hukuk ve Ahlak Kaynaklarında İktisat Siyaseti Meseleleri (Fıkıh ve Ahlak Doktrinlerinde Narh Siyaseti ve Müdahalecilik Meselesi Üzerine Umumi Bir Deneme)", *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*, Ankara 1984.
- Yusuf Has Hacib, *Kutadgubilig* (II Tercüme, Reşit Rahmeti Arat), Ankara (TTK) 1959.
- YAŞAR; Yücel *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Kitab-ı Müstetab, Kitabı Mesalih-i Müslimin ve Menafi-i Mü'minin, Hırz-i Mü'luk*, Ankara 1988.

Görüş